

Finansira Evropska unija

Ćiro Staza svjetske baštine

NARATIV ZA TURISTIĆKE VODIĆE

Autor: Zlatko Papac

Mostar, ožujak/mart 2021.

Implementiraju:

Ova publikacija je pripremljena kroz projekat ĆIRO Staza Svjetske baštine koji jača konkurentnost turističkog sektora na području Hercegovine. ĆIRO Staza svjetske baštine je podržan sredstvima Evropske unije (EU) i Njemačkog saveznog ministarstva za ekonomsku saradnju i razvoj (BMZ) u okviru EU4Business projekta u BiH.

Sadržaj publikacije je isključiva odgovornost Asocijacije za ekonomski razvoj REDAH i ne odražava nužno stanovišta EU ili BMZ-a.

Implementiraju:

Ćiro Staza svjetske baštine

NARATIV ZA TURISTIČKE VODIČE

Kazalo

1. Uvod	5
2. Cikloturizam.....	6
3. Priprema i organizacija vođenja turista.....	8
3.1 Itinerar, vremenski okvir	8
3.2 Dokumentacija.....	9
3.3 Autobus i ostala prijevozna sredstva.....	10
3.4 Pribor i oprema vodiča	11
4. Prijem (grupe) turista	11
5. Bosna i Hercegovina	12
6. Hercegovina - regija raznolikosti i neotkrivene ljepote.....	14
6.1 Vinski zavičaj i gastro ponuda.....	15
6.2 Otkriveni raj za avanturiste	16
7. Ćiro staze svjetske baštine - srce Hercegovine.....	17
8. Mostar	18
8.1 Stari grad	21
8.2 Ostali spomenici i znamenitosti.....	23
8.3 Festivali i ostali događaji.....	23
9. Ćapljina	23
9.1 Poĉitelj	25
9.2 Mogorjelo	26
9.3 Ostali spomenici i znamenitosti.....	26
9.4 Festivali i ostali događaji.....	26
10. Stolac	27
10.1 Nekropola Radimlja	31
10.2 Nekropola Boljuni	31
10.3 Ostali spomenici i znamenitosti.....	32
10.4 Festivali i ostali događaji.....	32
11. Ravno	33
11.1 Pećina Vjetrenica	34
11.2 Manastir Zavala	34

11.3 Ostali spomenici i znamenitosti.....	35
12. Zaključak.....	35

1. Uvod

U posljednja dva desetljeća u Bosni i Hercegovini turizam je došao do faze kada ga skoro svatko poznaje i tumači za sebe. Turizam je postao neizbježna tema u svim diskusijama na svim društvenim razinama, bilo da se radi o ekonomskim projekcijama razvoja društva ili o običnom građaninu koji pokušava pronaći sebe i svoj interes u turizmu.

Zbog nedostatka kvalitetne strategije na nivou države i entiteta (županija u FBiH), turizam se u BiH razvijao na dva načina. S jedne strane struka je pokušavala pratiti svjetske trendove i sukladno tome nastupati na svjetskom tržištu, dok je s druge strane bujalo privatno polupoduzetništvo, pokušavajući najkraćim putem priskrbiti sopstvenu zaradu i osobni boljitak. Institucije unutar države pokušavale su ploviti negdje između. Ipak, nedostatak strateških dokumenata i adekvatnih zakona u državi ukazuje na to da malo tko, u stvari, razumije turizam na ispravan način.

U svijetu se na turizam gleda kao na složen i specifičan fenomen modernog društva, no istina leži u činjenici da je turizam dinamična industrija koja direktno i indirektno povezuje niz drugih industrijskih grana i aktivnosti. Dovoljno je navesti primjer transporta. Turizam kakav poznajemo danas gotovo je nemoguć bez usluga transporta (avio prijevoz, željeznički prijevoz, autobusni prijevoz, itd.). Dok ovako možemo nabrajati unedogled, turizam je prije svega vezan za uslugu. U centru usluge je čovjek. IT revolucija kojoj svjedočimo u posljednjih nekoliko desetljeća, stavljena je u funkciju turizma od strane čovjeka. Moderna tehnologija pojednostavila je načine putovanja ali i olakšala poslovanje dionicima u turizmu. Danas se brže nego ikad dolazi do informacije o destinaciji, prijevoznom sredstvu, smještaju itd. Putovanje je danas samo jedan klik od turista. I nakon što se turist opremi raznim mobilnim aplikacijama, i svim vrstama informacija ipak, kud god krene, neće biti izoliran. Usprkos svim ponuđenim tehnološkim mogućnostima na putovanju će sresti stjuardese, konobare, prodavce sladoleda, recepcionere, vozače autobusa. Svi oni će utjecati na konačnu sliku o destinaciji koju će turist formirati tijekom i nakon putovanja. Većina turista će prije polaska na putovanje ili prilikom dolaska u nepoznatu destinaciju potražiti pomoć stručne osobe koja će ih upoznati sa destinacijom. Ovdje dolazimo do ključne osobe: **turističkog vodiča.**

Prema *Betty Weiler i Rosemary Black*, autoricama knjige *“Tour Guiding Research: Insights, Issues and Implications”* (2015.): **„Turistički vodič je profesionalac koji vodi grupe po područjima i mjestima od interesa, kao što su prirodni prostori, povijesne zgrade i lokaliteti, te interpretira kulturnu i prirodnu baštinu na inspirativan i zabavan način.“**

Na turističkog vodiča se gleda kao na jednu vrstu pokretne enciklopedija znanja. Danas turistički vodič treba poznavati politiku, povijest, zemljopis, meteorologiju. Treba znati sve o gastronomiji, vinima, među, divljim i domaćim životinjama itd. Ovdje nije kraj, jer turistički vodič istovremeno mora biti i

zabavljač, ljekar ili bar medicinska sestra/brat, psiholog, urođeni lider, menadžer...Pri tom je najvažnija osobna kultura – način govora, nastupa, odnosa prema ljudima. Iako i turist i vi dobro znate da niste Superman, na vas se često računa kao na superheroja tijekom vremena koje provedete zajedno. Cilj ovog narativa nije teoretiziranje o turizmu i turističkim vodičima. Narativ ima za cilj pomoći sadašnjim i budućim turističkim vodičima koji rade sa cikloturistima, kao novoj turističkoj populaciji. Cikloturizam jedan je od modernih pravaca turizma koji će u Hercegovini i BiH, a s obzirom na postojeću infrastrukturu staza, biti značajan u budućnosti.

2. Cikloturizam

Cikloturizam je dio selektivnog turizma u kojem je vožnja bicikla glavni ili sporedni motiv dolaska i boravka turista. Danas postoje dvije različite skupine turista koje vežemo za pojam cikloturizma: Turisti kojima je vožnja biciklom glavna aktivnost tijekom boravka na jednoj ili više destinacija i turisti kojima je vožnja biciklom dodatna aktivnost.¹

Cikloturizam je aktivna forma prihvatljiva za okoliš jer se uglavnom odvija u ekološki očuvanom i privlačnom prirodnom krajoliku. Cikloturizam doprinosi povećanju potrošnje u destinacijama u kojim se ulaže u ovaj vid turizma, te utječe na povećanje broja biciklista na lokalnom nivou. Sve ovo u konačnici utječe na poboljšanje opće kvaliteta života.

Cikloturizam se prema kriteriju duljine trajanja odmora može klasificirati kao:

- Jednodnevni cikloturizam – najčešći oblik cikloturizma, karakterističan za domaće turiste, odnosno dnevne izletnike.
- Odmorišni cikloturizam – oblik cikloturizma u kojemu je biciklizam jedna od aktivnosti turista tijekom odmora.
- Aktivni cikloturizam – biciklizam je glavni motiv putovanja.²

Prema istraživanjima Eurovel-a, cikloturisti pripadaju skupini srednje ili visoko obrazovanih turista. Najčešće putuju u paru (50%), oko 30% cikloturista dolazi u skupini od 3 do 5 ljudi, a preostalih 20% su samci. Skoro 60% cikloturista promijeni smještaj nekoliko puta za vrijeme putovanja, dok oko 40% njih boravi u jednoj destinaciji. Cikloturisti u prosjeku troše 53 eura dnevno uključujući i smještaj, dok jednodnevni posjetitelji u prosjeku troše 16 eura dnevno.

Iskustva touroperatora koji rade sa grupama cikloturista pokazuju i veći prosjek dnevnog trošenja cikloturista u destinaciji, što je direktno povezano sa nižom cijenom aranžmana koju tour operatori postižu na tržištu.

Eurovelo je izradio je profil prosječnog cikloturista, a on izgleda ovako:

- Prosječna starost: 45-55 godina (Gen. X)
- Srednje ili visoko obrazovan
- Osoba s većim primanjima
- Učestaliji je broj osoba muškog spola
- 20% samci, 50% u paru, ostatak male grupe 3-5 ljudi

Važno je naglasiti da se profil cikloturista poklapa i kod tour operatora. Kad je riječ o grupama, one se uglavnom pojavljuju kao klubovi, asocijacije, ili nekoliko parova koji se udružuju kako bi postigli povoljniju cijenu smještaja, i drugih usluga.

Razna istraživanja pokazuju kako cikloturisti nisu samo zaljubljenici prirode i zaštite okoliša. Cikloturisti, kao dobri potrošači, rado kupuju i konzumiraju lokalne proizvode, posjećuju lokalne trgovine, farme i obrte. Stoga je nužno stimulirati domaće proizvođače hrane i obrtnike u povećanju obima ponude.

Cikloturistima je izrazito važna sigurnost ceste i cjelokupna infrastruktura uz biciklističke staze i ceste. Stoga je, da bi se privukli cikloturisti i touroperatori koji se bave plasmanom ponude, najvažnije označiti staze i rute za bicikliste, te osigurati njihovu sigurnost. Cikloturiste izrazito zanimaju destinacije koje imaju uređene i označene rute, a uz te rute se nude razni dodatni sadržaji i atrakcije koji će boravak turista učiniti zanimljivim i ugodnim. Prilikom odabira smještaja cikloturisti daju prednost smještajnim objektima prilagođenim njihovim potrebama, te već propisanim (*bike-friendly*) standardima.

Vodič kroz Bike Friendly standard možete pronaći na:

<https://www.bikefriendlystandard.com/wp-content/uploads/2017/04/Vodic-kroz-BFS-peview.pdf>

Ovdje ćemo pobrojati samo neke značajke ovih standarda:

- Mogućnost prihvata cikloturista za jedno ili više noćenja;
- Sigurne prostorije za spremanje/čuvanje bicikla;
- Vešeraj ili prostor za sušenje odjeće i opreme;
- Raznovrsna ponudu doručka ili mogućnost korištenja kuhinje;
- Raspoloživost preciznih i kvalitetnih karata regije, (po mogućnosti) s označenim biciklističim rutama;
- Točne informacije o javnom prijevozu;

- Mogućnost korištenja alata za jednostavne popravke;
- Informacije o lokacijama i radnom vremenu biciklističkih servisa u destinaciji ili njenom bližem okruženju u slučaju većih kvarova.³

Hercegovina, prema najnovijim podacima, raspolaže sa oko 1500 km mapiranih biciklističkih staza i idealna je destinacija za razvoj cikloturizma. Zahvaljujući položaju koji ima, Hercegovina sa dobro razvijenom infrastrukturom u budućnosti može biti centralni region u ponudama itinerara koji povezuju ne samo destinacije Hercegovine i ostatka BiH već i susjednih regija Hrvatske i Crne Gore. "Ćiro heritage trail" samo je jedan od takvih primjera.

1 Institut za turizam, Hrvatska: Akcijski plan razvoja cikloturizma, 2015. stranica 3

2 Institut za turizam, Hrvatska: Akcijski plan razvoja cikloturizma, 2015. stranica 25

3 Institut za turizam, Hrvatska: Akcijski plan razvoja cikloturizma, 2015. stranica 26.

3. Priprema i organizacija vođenja turista

Angažman turističkog vodiča za vođenje grupe obično kreće od tour operatora (TO) ili turističke agencije (TA). TO/TA imaju popis turističkih vodiča koje angažiraju kao pratitelje putovanja (često se može čuti i eng. tour leader – vođa puta), ili vodiče. Popisi su napravljeni na osnovu jezika (jedan ili više) na kojim vodiči vode turiste ili njihovim specijalnostima - povijest, arhitektura, umjetnost, avanturizam, flora i fauna, ornitologija itd.

Nakon sastanka sa operativnom službom TA/TO vodič se upoznaje sa programom/itinerarom, temom, vrstom grupe. Ukoliko su obje strane suglasne oko prihvatanja posla vodič i operativna služba dogovaraju honorar, ugovor o djelu (ukoliko vodič nije uposlenik TA/TO). Vodič je nakon toga spreman za tehničku pripremu i organizaciju vođenja (grupe) turista.

3.1 Itinerar, vremenski okvir

Vodič, zatim, sa operativnom službom pristupa analizi itinerara. Na osnovu itinerara vodič izrađuje vlastiti vremenski okvir (eng. time frame/time sheet) koji sadrži satnicu kretanja za svaki dan trajanja putovanja. Vremenski okvir je itinerar razložen na dane i sate sa svim aktivnostima (uključujući i satnicu slobodnog vremena, pauzu za *stretching* ili toalet pauzu), koje se dešavaju za vrijeme putovanja. Uz vremenski okvir nalaze se imena i svi brojevi telefona osoba koje pružaju usluge (vozač autobusa, recepcije hotela, vlasnici restorana, lokalni turistički vodiči, muzeja, nacionalnih parkova...) ali i kontakt osobe koja prati putovanje iz TA/TO. Također je važno da vodič ima popis važnih telefona

u svakom gradu u kojem grupa za vrijeme putovanja boravi, broja telefona hitne pomoći, do broja vatrogasaca, policije, taxi službi, itd.

Vodič bi, zbog mnogo razloga, trebao imati i rezervni vremenski okvir. Dovoljno je da se nađete na magistralnom putu M-17 u slučaju veće prometne nesreće i bit ćete prisiljeni mijenjati plan putovanja za taj dan. Također su opće-poznati problemi sa slijetanjem aviona Sarajevske zračne luke, što može uzročiti promjenu rute planiranog putovanja.

Vodič, nakon što je analizirao itinerar i napravio vremenski okvir, pristupa pripremi za vođenje. Ovisno o temi samog putovanja vodič prilagođava i svoje vođenje. Ukoliko se radi o grupi glazbenika koji žele posjetiti koncertne dvorane, upoznati lokalne glazbenike, vodič će se fokusirati i na povijest glazbe u našoj državi. Potražiti će sve relevantne informacije koje mogu biti interesantne za ovakvu grupu. Potražiti će i osobe koje mogu pružiti više informacija na licu mjesta, dogovoriti posjet ili susret sa tipičnim predstavnikom glazbene scene u zemlji.

Sve ovo vam neće biti smetnja da tijekom putovanja upoznate goste sa našom zemljom, važnim događajima iz povijesti, povlačeći paralelu na koji način se takav događaj odrazio na umjetnost i glazbu, koje su prirodne ljepote, gradovi, mostovi ili ljudi inspirirali glazbenike da naprave kompoziciju ili pjesmu itd.

Stoga je dobro imati svoj osobni dnevnik sa bilješkama koje ćete koristiti u pripremi putovanja, a poslije i kao podsjetnik pri izlaganju tijekom putovanja.

Gosti će biti impresionirani vašim pristupom i uložnim trudom da im za vrijeme njihovog boravka u zemlji što više približite materiju koja ih zanima.

Koristan savjet: *Vodite dnevnik za vrijeme putovanja! Upravo on vam može pomoći prilikom pripreme sličnog ili istog putovanja u budućnosti! Na osnovu vaših bilješki u dnevniku i na osnovu ankete koju ćete provesti tijekom putovanja ozbiljna TA/TO će korigirati i unaprijediti buduće putovanje. Ne zaboravite da svojim radom promovirate ne samo državu, nego pomažete TA/TO u prodaji, a time i samom sebi na tržištu vodiča.*

3.2 Dokumentacija

Važna dokumentacija koju vodič nosi tijekom putovanja:

- Osobna karta (putovnica ukoliko se ide izvan granica zemlje);
- Vaučeri koje je dužan predati odgovornim licima u hotelima i restoranima, muzejima, lokalnim vodičima;
- Vodička iskaznica;
- Ugovor o djelu (ukoliko vodič nije uposlenik agencije);
- Polica osiguranja za sebe (i grupu ukoliko postoji);
- Popis putnika (rooming lista sa navedenim imenima gostiju, VIP gostiju i ev. vođe grupe);

- Popis putnika koji imaju alergije, jedu bezglutensku hranu, vegetarijanaca, vegana, jedu košer i halal;
- Eventualni dodatni materijal koji se dijeli putnicima: uobičajen je *Destination Folder* u kojem je predstavljen vodič/voda puta sa brojem telefona. Karte putovanja, mape gradova, opis državne zastave i grba (ili više njih ako je putovanje u 2-3 države), valuta i njena vrijednost u odnosu na valutu zemlje iz koje gosti dolaze, osnovne značajke putovanja i destinacija, lista putnika, imena hotela sa kratkim opisom sadržaja.
- Ponuda fakultativnih izleta sa cijenama po osobi (ukoliko gosti imaju slobodan dan tijekom putovanja). Prethodno preporučeno od strane TA/TO.
Važno: *Vodič treba dogovoriti proviziju od prodaje izleta unaprijed sa TA/TO!*
- Anketni listići koje će putnici popuniti tijekom putovanja. Ankete su najbolji pokazatelji kvalitete putovanja i rada vodiča/pratitelja putovanja.

Koristan savjet: *Tablet i mobitel su od velike koristi. Ipak, potrudite se da svu dokumentaciju imate u dva tiskana primjerka, od kojih jedan kod vas, a jedan kod vozača (ukoliko imate vozača tijekom cijelog trajanja putovanja).*

3.3 Autobus i ostala prijevozna sredstva

Autobus je najčešće sredstvo kojim se prevoze grupe tijekom putovanja. Iako vodič ne bira vozača i autobusku kompaniju koja će prevoziti putnike, dobro je da napravi inspekciju autobusa kad god je to moguće. Važno je da prije dolaska grupe vodič zna ukoliko u autobusu postoji sjedalo čiji sigurnosni pojas ne funkcionira, ili prozor koji nema zavjese, zvučnik koji ne radi, kako bi markirao sjedišta i skrenuo pažnju gostima da tu ne sjede. Bitna je kvaliteta opreme kao što je CD ili TV preko kojeg gosti mogu čuti tradicionalnu glazbu ili pogledati film tijekom vožnje. Najvažnije od svega je mikrofoni. Kvaliteta zvuka bitno doprinosi prenošenju važnih informacija ili tema koje vodič/pratitelj putovanja želi obraditi za vrijeme vožnje.

U autobusima postoji i kemijski WC. Nastojte da ga, iz sanitarnih razloga, gosti što manje koriste (pogotovo ljeti). Stoga što bolje isplanirajte vremenski okvir kako biste napravili pauzu nakon svaka dva sata vožnje!

Ostala prijevozna sredstva u kojima se uz određene modifikacije koriste iste tehnike kao u autobusu su brodovi, avioni i vlakovi.

Koristan savjet: *Preporuča se vlastiti mikrofoni. Gdje god postoji prilika za zamjenu, koristite svoj mikrofoni!*

3.4 Pribor i oprema vodiča

Vodičev ruksak osim dokumentacije, dnevnika, tableta i punjača za tablet/mobitel treba najmanje sadržati sljedeće: Vodička iskaznica, 2 boce od 1/2 l vode, rezervne čarape i obuća, sunčane naočale, kišobran, kapa. Obavezna je mapa sa kvalitetnim fotografijama koje nam pokazuju tijekom gradnje neke građevine, kako je izgledala zgrada prije renoviranja, izgled vodopada zimi (ako goste dovedemo na Kravice tijekom ljetnje sezone); zanimljivo je npr. turistima pokazati Rudolfov most u Mostaru koji nikada nije napravljen. Ili stope Gavrila Principa u Sarajevu koje su uklonjene nakon rata 90-tih (rad akademskog slikara Voje Dimitrijevića).

Ne zaboravite kutiju prve pomoći (sastav kutija u autobusima se obično ne nadopunjuje redovito) ili bar kutiju hanzaplata i zavoj, bombone ili voćke (u autobusu može biti poneki dijabetičar kojemu može pasti šećer baš za vrijeme vaše ture).

4. Prijem (grupe) turista

Prijem turista, bili oni pojedinačni ili turisti u grupi, jedan je od najvažnijih momenata za turiste. Od prijema i načina na kojih ćete ih primiti ovisi cijeli tijek putovanja. Gosti će biti sigurni i ukazat će vam povjerenje tijekom putovanja na osnovu njihovog prvog kontakta sa vama. Stoga je važno da ste uredni i spremni za dolazak. Važan je način na koji stojite sa tablom/mapom na kojoj je uredno napisano ime grupe (ili agencije koju zastupate), mjesto u zračnoj luci koje ste izabrali za prijem grupe. Proces prijema turista i otpravljanja prema autobusu jednako su važni momenti kao i cijelo putovanje. U mapi na kojoj je napisano ime grupe ili agencije trebate imati imena gostiju. Kada su svi gosti prošli kroz vaš punkt na kojemu ste ih dočekali, možete konačno ući u autobus. Do tada je vozač već ubacio prtljag gostiju. Kada su stvari ubačene u bunkere, možete ući u autobus. Prvo što uradite je da ponovno prebrojite goste u autobusu. Netko je u međuvremenu možda otišao u toalet i nije stigao do autobusa. Također je moguće da netko tko nije član grupe sjedi u autobusu. Nakon što ste sasvim sigurni da su svi u autobusu i da je svatko došao sa prtljagom, iskoristit ćete priliku da se preko mikrofona obratite grupi.

Kratko upućujete riječi dobrodošlice, predstavljate se imenom i prezimenom, predstavljate vozača autobusa (bez obzira je li vozač sa vama jedan dan ili tijekom cijelog putovanja), kažete koja je vanjska temperatura u destinaciji u kojoj se nalazite i u kojoj ćete taj dan biti smješteni. Također najavite kakvo vrijeme vas očekuje narednih dana dok putovanje traje. Upitate goste koja je temperatura bila u mjestu u kojem žive i iz kojeg su došli, kako bi mogli usporediti.

Nakon ovih informacija slijedi informacija o trajanju transfera do prvog odredišta (restoran za ručak ili večeru, prijava u hotel (check-in)). Ukoliko je za transfer potrebno manje od dva sata, tada vozite direktno u hotel. Ukoliko transfer traje duže, trebali biste napraviti toalet pauzu što je prije moguće. Pazite da ova pauza traje 30-tak minuta jer nema razloga da goste požurujete. Tek su došli i treba im osjećaj da imaju vodiča koji razmišlja o gostima i njihovim potrebama.

Sljedeći korak je kratko predstavljanje putovanja. Gosti su prije polaska na putovanje dobili *Destination Folder* i vi im ne trebate doslovno ponavljati itinarar. Kao vješt vodič ovdje ćete izvući nekoliko najboljih momenata putovanja; ukoliko u itineraru postoje slobodni dani nagovijestit ćete da imate odlične prijedloge za fakultativne izlete. Nakon toga ćete objasniti gostima koje su vaše specijalnosti, ne oklijevajući da kroz šalu navedete i vaše slabe tačke, npr. da vam zbog odrastanja u gradu imena biljaka baš i nisu jaka strana, pa biste bili sretni da, ukoliko ima netko u grupi tko poznaje biljni svijet, bude vaš asistent za floru tijekom putovanja.

Važno je da gostima kažete je li voda za piće upotrebljiva ili se mora kupovati u prodavnici. Gostima trebate reći i koji je trenutni tečaj njihove valute u odnosu na valutu u zemlji u koju su došli. Kako bi gosti zaista razumjeli odnos valute recite im kolika je prosječna npr. cijena piva ili kave u kafeima, kolika je prosječna cijena ručka u restoranima i sl.

Gostima treba navesti i neke praktične stvari vezane za autobus. Oni trebaju znati da je hlađenje ili grijanje automatski regulirano, da se tijekom večernjih vožnji obuku malo toplije jer mogu osjećati da im je hladno.

Najvažnije je zamoliti goste da ne koriste toalet u autobusu osim u slučajevima krajnje nužde! Objasnite gostima zašto ste ih ovo zamolili.

Nakon svega objasnite gostima da ste uvijek tu za njih i da ćete biti više nego sretni da odgovorite na njihova pitanja na najbolji mogući način.

Koristan savjet: Zamolite goste da uvijek reaguju odmah na sve eventualne nepravilnosti i da ćete uvijek na potrebu koju iskažu pokušati reagirati na najbolji i najbrži mogući način. Također budite izričiti da gostima ne možete pomoći unazad i da eventualne propuste u putovanju uredno unesu u anketne listiće.

5. Bosna i Hercegovina

Nakon kratkog uvoda o sebi i o putovanju slijedi prezentacija Bosne i Hercegovine. Ne zaboravite, ukoliko ih preuzimate u nekoj drugoj destinaciji, npr. u Hrvatskoj da gostima prezentirate osnovne podatke o Republici Hrvatskoj. To nije samo pitanje opće kulture ili nešto što se podrazumijeva. To je

prilika u kojoj ćete gostima pokazati koliku sreću imaju da imaju baš vas za vodiča – jer vi ste jednostavno najbolje što im se moglo desiti!

Iako su gosti već dobili *Destination Folder* sa informacijama vi ćete se gostima obratiti osobno i uvesti ih u državu u koju su upravo došli.

Ovdje navodimo prirodan slijed prezentacije države, radije nego fakte koje svi dobro poznajemo:

- a) Puno ime države (Bosna i Hercegovina ili Crna Gora u slučaju da se radi o republici npr. Hrvatska: Republika Hrvatska);
- b) Zemljopisni i geopolitički položaj;
- c) Nastanak države, kratki povijesni kontekst;
- d) Državno uređenje, parlament, ime premijera i predsjednika (ili više njih kao u BiH);
- e) Stranke u parlamentu (desne, lijeve, centar);
- f) Broj stanovnika po posljednjem popisu stanovništva;
- g) Glavni grad / broj stanovnika;
- h) Par većih gradova;
- i) Valuta;
- j) Pozivni broj;
- k) Konstitutivni narodi u procentualnom omjeru (ovdje također navesti i manjine);
- l) Službeni jezici;
- m) Službene religije, religije manjina;
- n) BiH je uz Belgiju po uređenju najkompliciranija država Europe pa treba pojednostaviti, ali objasniti entitete, i kako su nastali.
- o) Sloboda tiska, mišljenja i govora;
- p) Status u odnosu na EU;
- q) Najvažniji prirodni resursi, najvažnije industrijske grane;
- r) Odnos uvoza i izvoza (šta uvozimo šta uvozimo ukratko);
- s) Zaposlenost u odnosu na nezaposlenost;
- t) Najpoznatije ličnosti (obavezno polje djelovanja i po čemu su poznate) vezati za vremenski period npr. Ivo Andrić, (književnik) dobitnik Nobelove nagrade za književnost 1961.;
- u) Nacionalni i parkovi prirode;
- v) Rijeke i planine;
- w) Sportovi;
- x) Gastronomija. Veoma je važno napomenuti da imamo autohtone vrste grožđa.

Mnogo je razloga zbog kojih možda nećete stići pobrojati sve navedeno (kratkoća transfera, umor gostiju, noćne vožnje, itd.), ali budite spremni uraditi to već sljedeći dan! Gosti to od vas očekuju.

Koristan savjet: Komparirajte podatke sa zemljom iz koje gosti dolaze. npr. Bosna i Hercegovina po površini je velika kao Vesterbotten županija u Švedskoj. Ili: Švedska ima točno tri puta više stanovnika od BiH! Gosti će sigurno cijeniti vaš trud da uporedite njihovu zemlju sa vašom!

6. Hercegovina - regija raznolikosti i neotkrivene ljepote

Hercegovina nije samo regija koja dijeli ime države sa Bosnom. Hercegovina je dinamična mediteranska regija koja skupa sa Bosnom čini jednu od turistički najpotencijalnijih zemalja Europe! Ova regija, smještena između visokih planina i Jadranskog mora, ljubomorno čuva svoj posebni duh i karakter. Krajolikom, popločanim kamenom, teku hladni i bistri potoci i rijeke. U Hercegovini se grožđe, duhan, masline i agrumi sjedinjuju sa suncem kao malo gdje na svijetu. Ovdje se s istoka i zapada susreću civilizacije Orijenta i Mediterana. Posjet hercegovačkim gradovima koje krase minareti i crkveni tornjevi zaokružuju čaroliju ove regije. Posjeta Hercegovini je ulazak u čarobni svijet antike, duhovnosti i netaknute prirode. Šetnja ulicama starih gradova na svakom koraku nudi bogatu priču temeljenu na prepletu stvarnog događaja i fikcije. Zaista vrijedi posjetiti spomenike prošlosti, vodopade na hercegovačkim rijekama, špilju u kojoj puše hladan vjetar tijekom cijele godine ili vidjeti boje prirode u jednom od najvećih rezervata za zimovanje ptica u Europi. Ovdje ćete naći duhovnost u jednom od najpoznatijih katoličkih svetišta na svijetu ili u miru stare tekije ili kontemplaciju manastira okruženog vinogradima. Onaj tko voli potpuno opuštanje naći će ga na bilo kojoj terasi uz zelenu rijeku ili uz modro Jadransko more. Iskoristite priliku i kušajte izvrsna vina, lozovaču ili lokalne likere koji dolaze iz jednog od brojnih hercegovačkih vinograda. Kombinirajte to s pršutom, sirom i maslinama napravljenim po tradicionalnim recepturama, ljubomorno čuvanim, i prenošenim s generacije na generaciju.

Sve gore navedeno i još mnogo toga možete pronaći u regiji – Hercegovina.

Orijentalna atmosfera prošlih vremena isprepliće se s opuštenim načinom života Mediterana u središtu Hercegovine - Mostaru. Ovaj grad s kaldrmom popločanim ulicama, minaretima i crkvenim zvonima nastao je oko Starog mosta (Stari most - kulturna baština UNESCO-a) koji je u 16. stoljeću preko rijeke Neretve sagradio turski arhitekt (mimar) Hajrudin. Centar grada bogat je suvenirnicama, restoranima i mjestima sa živopisnom zabavom. Poput Atene, Mostar ima najveći broj sunčanih dana u godini u ovom dijelu Europe i smatra se gradom svjetlosti i pjesnika.

Međugorje je jedno od najvećih svetišta Djevice Marije na svijetu. Otkrivenjem Djevice Marije 1981. godine ovo mjesto je postalo cilj milijunima hodočasnika iz cijelog svijeta.

Vjetrenica - jedna od najzanimljivijih špilja u Dinarskom gorju, jedinstvena pojava koja već desetljećima zanima speleologe, prirodoslovce i turiste. Ova tajanstvena špilja je dom mnogim endemskim vrstama, uključujući poznatu čovječju ribicu. Slap Kravice nalazi se na prekrasnoj rijeci Trebižat i smatra se eksplozijom svježine kao i izletištem koje jamči nezaboravno iskustvo.

Park prirode Hutovo Blato je močvarno područje s raznolikim biljnim vrstama i utočište (zimovalište) za 240 vrsta ptica. U blizini slikovitog grada Stoca je Radimlja - jedna od najvećih i najljepših srednjovjekovnih nekropola mediteranskog pojasa. Bogato isklesan bijeli spomenik (stećak) svjedoči o izgubljenim kulturama koje su živjele na ovom području. Neum je hercegovački grad na Jadranskom moru, s mediteranskim ugođajem. Ljetne temperature mora dosežu i do 27 ° C, sezona kupanja traje od travnja do oktobra. Prije doba modernog turizma mještani Neuma su živjeli od ribolova, uzgoja maslina i proizvodnje maslinovog ulja, vađenja morske soli do berbe aromatičnog bilja: pelin, ružmarin, vriješ, itd.

6.1 Vinski zavičaj i gastro ponuda

Sunčani krajolik Hercegovine pogodan je za uzgoj autohtonih sorti grožđa Žilavke i Blatine. Vinari od davnina otaču izvrsna vina poznata po svojoj snazi i punini. U srednjovjekovnom samostanu Tvrdoš monasi stoljećima ljubomorno čuvaju tajni recept za proizvodnju i pripremljanje svojih vina. Austrougarski monarh prepoznao je kvalitetu hercegovačkih vina, posebno Žilavku, te je dao nalog da se zasade carski vinogradi u Hercegovini. Iz ovih vinograda Žilavka se prevozila na bečki dvor, gdje se servirala na bogatim dvorskim trpezama.

Ovdje svakako ne smijemo zanemariti duhan! Hercegovina je dugo bila prije svega duhanarski kraj u kojoj je najveći broj žitelja ove regije upravo živio od uzgoja duhana. Uzgoj duhana je danas skoro potpuno ugašen. Hercegovina danas nema više niti jednu duhansku stanicu. Tvornica duhana Mostar, potpuno devastirana, čeka neke bolje dane! Duhan koji je obilježio mukotrpan život Hercegovine kroz generacije, ali i othranio mnoge obitelji i odškolovalio mnogobrojnu djecu danas ni u jednom gradu u Hercegovini nema svoju ulicu, trg, ili bar skroman muzej.

Kroz Hercegovinu teku bistre i zelene rijeke i potoci koje omogućavaju uzgoj agruma i povrća. Između suncem zagrijanog kamenja raste mirisno bilje, što hercegovačkim pčelarima omogućava proizvodnju vrhunskog meda. Hercegovački med je uz hercegovačka vina i sireve zbog svoje kvalitete višestruko internacionalno nagrađivan. U novije vrijeme sve više poljoprivrednika se okreće sadnji maslina i proizvodnji maslinovog ulja. Sunce i kvalitet zemlje pogodovali su da i naši maslinari dođu do prvih internacionalnih nagrada!

Kuhinja Hercegovine nudi, između ostalog, poznate sireve, napravljene od mlijeka autohtonih pasmina koje se hrane na hercegovačkim poljima i planinama. Najpoznatiji je tvrdi sir iz Livna začinskog okusa

koji se čuva u ovčijim mjehovima. Pršut se proizvodi u Hercegovini po tradicionalnim recepturama u posebno izgrađenim pušnicama.

Ostali specijaliteti uključuju pečenu janjetinu, morske plodove i riblje specijalitete kao što je domaća pastrva. Ovdje treba dodati jela sa roštilja – čuvene ćevape, različita variva koja su u Hercegovini nastala utjecajem Orijenta, Mediterana ali i Centralne Europe.

Kaže se da se kultura i gostoprimstvo, ljepota podneblja i njegova raznolikost najbolje upoznaju preko delicija serviranih u restoranima, izletištima, domaćinstvima itd. Restorani u Hercegovini nude vam veliki izbor hercegovačkih vina i hercegovačkih jela. Još prije 20 godina restoran Udovice je lansirao krilaticu 'Stari recepti u novom ruhu'. Tada sigurno nisu znali da će se ovom krilaticom uskoro rukovoditi svi ozbiljni šefovi restorana u Hercegovini!

6.2 Otkriveni raj za avanturiste

Nedavno otvaranje *skywalka* na Fortici kod Mostara samo je potvrdilo da je Hercegovina buduća destinacija turistima željnim adrenalinskih iskustava. No, takvo nešto nije došlo preko noći. Došlo je strpljivim radom mladih, gotovo nepoznatih mladih ljudi iz svih krajeva Hercegovine koji su svojim radom kreirali Hercegovina Outdoor Active, a da toga tada nisu bili ni svjesni! Ovi mladi ljudi su daleko od kafića i diskoteka u prirodi uporno stvarali staze za šetanje po hercegovačkim planinama i hercegovačkom kršu, obilježavali paninarske staze. Na proplanicma u tišini obnavljali su planinarske domove, čistili izletišta... Danas Hercegovina Outdoor Active avanturistima nudi Via feratu, Zip-line i penjališta po stijenama na nekoliko lokacija. Biciklistima MTB staze i Ćirinu stazu svjetske baštine, vožnju kvadovima, jahanje i fotosafari sa divljim konjima, kupanje na rijekama (wild swimming) i rafting na rijeci Neretvi, kanu safari i kajakarenje, paragliding...lista je skoro neiscrpna.

Uporan rad entuzijasta prepoznat je i zahvaljujući nizu projekata. S jedne strane, Hercegovina je danas dijelom Via Dinarica-e, prepoznatljive u svijetu, s druge s Ćirinom stazom svjetske baštine koja privlači sve veći broj gostiju. Na kraju, pod okriljem REDAH-a se razvija ruralna Hercegovina koja nudi integraciju hercegovačkog sela u turistički proizvod.

Hercegovina outdoor active je danas najbitniji segment turizma u Hercegovini jer po svojoj strukturi najviše utječe na promjene u turizmu, te u isto vrijeme stvara novu kvalitetu načina života. Čovjek je danas više nego ikad spreman povratku prirodi i njenoj zaštiti u korist svih stanovnika zemlje.

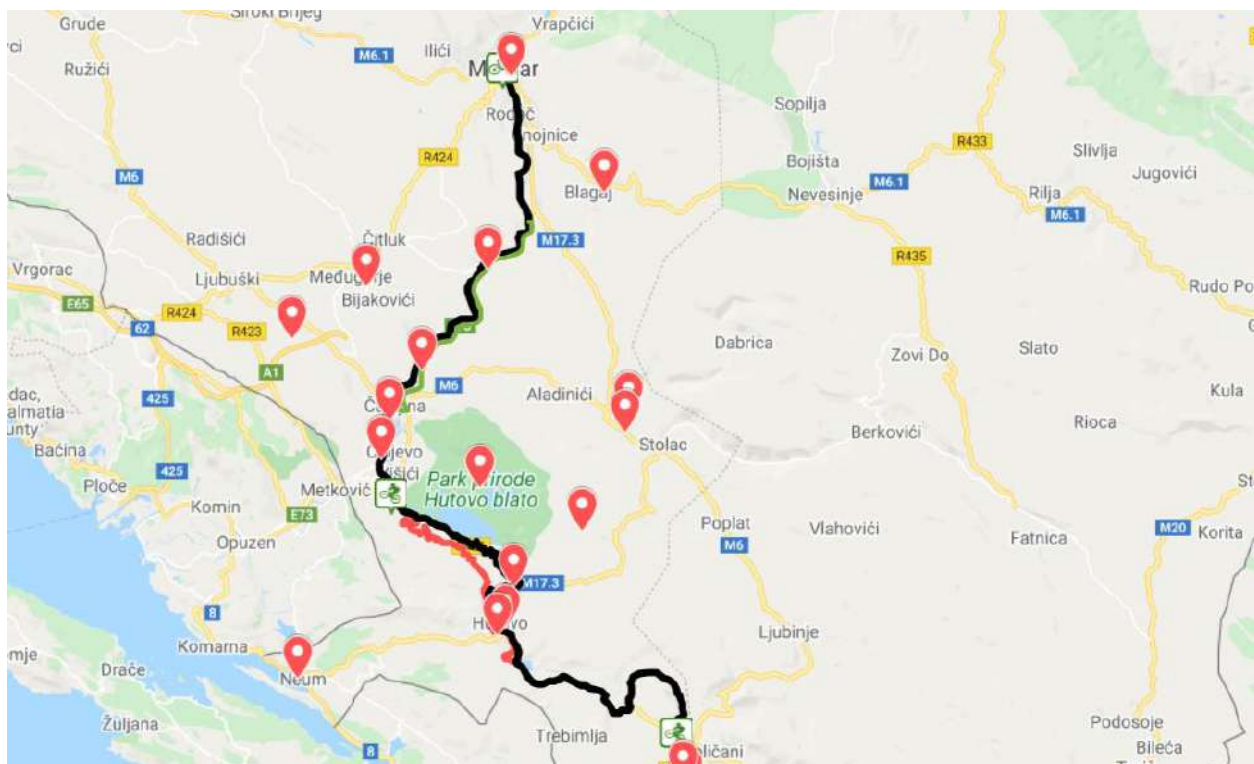
Otkrijte Hercegovinu, mediteransku regiju koja je ujedinila naizgled nepomirljive svjetove i stvorila atmosferu zbog čije ljepote možete ostati bez daha. Odaberite iskustvo koje će vas kombiniranjem raznih aktivnosti obogatiti iznutra.

7. Čiro staze svjetske baštine - srce Hercegovine

Uskotračnu prugu koja je spajala brojna mjesta i narode Bosne i Hercegovine, Crne Gore i Hrvatske dala je izgraditi Austro-Ugarska Monarhija krajem 19. st. i početkom 20. st.

Za vrijeme postojanja pruge, promijenilo se čak 5 državnih uređenja, a na njoj i danas nailazimo na ostatke postaja, kolosijeka, tunela i mostova. Ovi objekti imaju veliki potencijal u budućnosti, što možemo vidjeti na primjeru restorana Gostiona Zavala ili Heritage hotel Stanica u Ravnom.

Dionica pruge Mostar – Čapljina – Hutovo – Ravno smještena je u srcu Hercegovine. Ako pogledate dionicu na karti, vidjet ćete da sa ove dionice svoje putovanje možete nastaviti bilo kuda. Evo samo nekoliko mogućnosti: iz Zavale možete nastaviti u Neum ili Trebinje. Iz Čapljine u Međugorje ili dalje na Kravice i Humac, iz Hutova prema Stocu i Ljubinju. Iz Mostara prema Jablanici i Konjicu. Varijacije su moguće u svakom pravcu i prema svakoj destinaciji. I naravno sve to možete biciklom!

Karta gore: Čiro dionica: Mostar – Čapljina – (Stolac) – Ravno

Kao što je prikazano na karti, u ovom narativu bit će riječi o 4 destinacije sa probranim lokacijama po kojima su ove destinacije poznate na turističkim mapama regiona i svijeta. U ove 4 destinacije uključene su 3 lokacije koje su na UNESCO-voj listi zaštićenih spomenika, spilja Vjetrenica koja je odnedavno na UNESCO-voj kandidatskoj listi i konačno Stolac i Počitelj koji su na potencijalnoj listi UNESCO-a od 2007. godine. Ovim ne isključujemo ostale lokacije koje su vrijedne posjetiti, te ćemo

ih ponuditi kao alternativu odnosno preporuku za posjet. Ako je turist već došao npr. u Stolac, bila bi šteta da ne posjeti Begovinu ili Makovu hižu u kojoj gosti mogu upotpuniti znanje o stećcima, ali i o Maku Dizdaru koji je kroz poeziju zauvijek povezo prošlost i sadašnjost ovog podneblja! Možda upravo pjesniku možemo zahvaliti što su stećci otrgnuti iz zaborava i konačno uvedeni na UNESCO-vu listu zaštićenih spomenika.

8. Mostar

Mostar je kulturno i gospodarsko središte Hercegovine, i najveći grad u Hercegovini. Mostar je smješten na obalama rijeke Neretve na 60 m nadmorske visine, okružen planinama Čabulja, Čvrstica, Prenj, Velež i brdo Hum.

Mostar se prvi put spominje u XV. stoljeću (1452. g.). Osnivač Mostara je Herceg Stjepan Kosača. Grad je ime dobio po "mostarima", koji su čuvali most i naplaćivali mostarinu na prvoizgrađenom drvenom mostu s metalnim lancima preko Neretve. Na ovom mjestu danas se nalazi Stari most.

Ukupna površina Mostara je 1 175 km². Popisom stanovništva iz 2013. utvrđeno je da Grad Mostar ima 105 797 stanovnika.

Mostar se nalazi na jugu Bosne i Hercegovine, u središnjem dijelu Hercegovine. Gradsko područje Mostara, geografski je čvorište sjeverne, zapadne i istočne Hercegovine.

Mostar je nastao je na prijelaznom području iz niskoga hercegovačkoga krša u planinsko područje, gdje je stari trgovački put iz zaleđa prelazio Neretvu i nastavljao se prema moru. Mostar je i danas značajno prometno čvorište sa dvije autobusne i željezničkom stanicom. Mostar od 1984. ima i zračnu luku za civilni promet koja bi u budućnosti trebala biti zamajac razvoja turizma.

Jedinstvena arhitektonsko-urbana cjelina Starog grada s trgovinama i obrtničkim radionicama, te prilaz Starom kamenom mostu iz 1566. su proglašeni spomenikom pod zaštitom UNESCO-a od 2005. godine.

Mostar se proteže u tri kotline. Na sjeveru je Bjelopoljska kotlina, u kojoj je smještena većina sjevernih prigradskih naselja. U središtu je Mostarska kotlina, u kojoj je smješten grad Mostar i većina zapadnih prigradskih naselja, a na jugu je Bišće polje, kotlina u kojoj se prostire većina južnih prigradskih naselja i mostarska industrijska zona.

Mostar ima umjerenu mediteransku klimu s blažim, ali hladnim zimama (uz malo ili nimalo snijega), dok u vrućim ljetima temperature u hladu mogu iznositi i do 45°C. Mostar je najtopliji grad u Bosni i Hercegovini, te je uz Trebinje grad s najviše sunčanih dana u godini. Snijeg u Mostaru je rijetka pojava,

a zima se manifestira hladnim vjetrovima sa okolnih planina. Jeseni i zime u Mostaru mogu biti izrazito kišovite.

Mostar čini 60 naseljenih mjesta. Nakon potpisivanja Dejtonskog mirovnog sporazuma najveći dio grada (57 naseljenih mjesta) Mostara pripao je Federaciji BiH, dok je manji dio (3 naseljena mjesta) pripao Republici Srpskoj. Od 3 naseljena mjesta formirana je općina Istočni Mostar.

Šire područje današnjeg Mostara bilo je naseljeno još u prapovijesnom vremenu, što potvrđuju brojna nalazišta iz neolitika, bakrenog, brončanog i željeznog doba. Poznatiji neolitski lokaliteti su: Zelena pećina povrh vrela rijeke Bune, najstarija ljudska naseobina na širem području grada, te nešto mlađe ilirske gomile i gradine, grobnice i utvrde. Među njima sumanje naseljene pećine, grobovi, oružje, predrimski novac i sl. Uz stočarstvo i zemljoradnju u željeznom dobu se razvija i trgovina s okolnim središtima.

Sljedeća nalazišta vežemo za period kasne antike i ranog kršćanstva. Na širem prostoru Mostara pronađene su tri ranokršćanske crkve - u Cimu, Žitomislčićima i Sutini. One su dokaz intenzivnog života u ondašnjoj rimskoj provinciji Dalmaciji, a istovremeno i dokaz relativno rane kristijanizacije na ovim prostorima. Gotovo svi navedeni lokaliteti svjedoče o kontinuitetu života kroz cijeli srednji vijek. Na ovim lokalitetima i u njihovoj neposrednoj blizini nailazimo na srednjovjekovne grobove, ali i nekropole stećaka - autohtonih srednjovjekovnih nadgrobnih spomenika na ovim prostorima.

Nakon raspada Rimskog Carstva nastupa period doseljavanja Slavena na prostore Balkanskog poluotoka. Tijekom srednjeg vijeka područje Mostara pripada pokrajini Zahumlje (Hum) koja, iako pod Francima, ima određenu samostalnost. Tijekom srednjeg vijeka Zahumljem su vladali razni vladari, no to je i period kada je Mostar osnovan i kada se prvi put pojavljuje u pisanim dokumentima Dubrovačke Republike. Najvažnija ličnost do dolaska Osmanlija na ovo područje je herceg Stjepan Kosača (Stjepan Vukčić Kosača – veliki vojvoda bosanske države), osnivač Mostara ali i otac pretposljednje kraljice Kraljevine Bosne - kraljice Katarine.

Osmanski period u Mostaru traje od 1468. do 1878. Vrhunac razvitka Mostara u ovom periodu je tijekom XVI. i XVII. stoljeća, kada Mostar postaje sjedištem Hercegovačkog sandžaka i središtem trgovine i razvijenog obrtništva. U ovom periodu grad dobija svoju prvobitnu formu i danas čuveni Stari most (period Sulejmana Veličanstvenog). Do kraja XVII. stoljeća Mostar ima formiranu čaršiju sa 22 mahale, te broji oko 10 000 stanovnika.

Od 1832. Mostar je središte Mostarskog pašaluka na čelu sa Ali-pašom Rizvanbegovićem koji je uskoro dobio i titulu vezira.

Krajem XVII. i početkom XIX. stoljeća Osmanska carevina kreće u niz reformi zahvaljujući kojima Mostar postaje sjedište hercegovačkog mitropolita Srpske pravoslavne crkve i sjedište nove Franjevačke biskupije i mostarskog biskupa.

1864. ukinut je Hercegovački pašaluk, a ovlasti su prenesene na općine. Do dolaska austrougarske uprave izgrađen je put od Mostara do Sarajeva. Od Mostara do Metkovića je izgrađen put kao i brzojavna linija Mostar – Metković. Tijekom XIX. stoljeća u Mostaru su otvoreni konzulati Austrije, Italije, Rusije, Velike Britanije i Francuske.

Austro-Ugarska uvodi potpuno novi vid uprave, europske utjecaje, nove stilove gradnje i arhitekture općenito. U svega 40 godina Austro-Ugarska je pretvorila Mostar u moderan europski grad. Mostar je željeznicom povezan sa Sarajevom i Dalmacijom. Izgrađen je Most cara Franje Josipa (današnji Titov most na Musali), Lučki i Carinski most, te projektiran Rudolfov most koji nikada nije izgrađen zbog izbijanja I. svjetskog rata.

Grad je dobio vodovod i kanalizaciju, otvorena je duhanska stanica i ugljenokop. Izgrađena je Gimnazija, hotel Neretva, Gradska banja, trgovi Rondo i Musala, vojarne Sjeverni i Južni logor, željeznička stanica.

U vrijeme Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca, odnosno Kraljevine Jugoslavije od 1929., Mostar je prvo bio dio Mostarske oblasti, zatim Primorske banije i na kraju Banovine Hrvatske. No, sve ove administrativne promjene Mostaru nisu iznjedrile niti jednu građevinu vrijednu pomena. Za vrijeme Kraljevine Jugoslavije u Mostaru je osnovano nekoliko kulturno-umjetničkih društava sa nacionalnim predznakom, te radničko društvo Abrašević koje je aktivno i danas.

U Drugom svjetskom ratu Mostar postaje središtem Velike župe Hum u sklopu samoproglashene NDH. Mostar iz Drugog svjetskog rata izlazi sa brojnim žrtvama koje su ginule u svim zaraćenim vojskama. Nakon Drugog svjetskog rata nastupa za Mostar najplodnije razdoblje u izgradnji, urbanizaciji i širenju grada u cjelokupnoj njegovoj povijesti. Do raspada Jugoslavije 1991. godine Mostar je bio grad simbol suživota različitih kultura, naroda, vjera i civilizacija. Bio je dokaz kako različiti narodi mogu živjeti jedni pored drugih i jedni s drugima, u miru stvarajući jedinstven mostarski mentalitet.

Zahvaljujući poslijeratnoj industrijalizaciji, Mostar se ubrzano širi i postaje industrijski, gospodarski, trgovački, prometni, kulturni i turistički centar cijele Hercegovine. Zahvaljujući rastu i razvoju Mostar 1977. godine postaje i sveučilišni centar Hercegovine.

U periodu od 1945. do 1991. (a naročito nakon izmještanja željezničke pruge), Mostar je u potpunosti razvio zapadnu stranu grada. Grad je tako dobio ne samo nova naselja već i sportske terene, igrališta, robne kuće itd. Mostar je u periodu od 1961. do 1991. sa 35 000 stanovnika porastao na 75 000 stanovnika u samom gradu.

Grad doživljava najteže povijesne trenutke tijekom rata 1992. – 1995. iz kojeg je izišao razoren u svakom smislu. Svi mostovi uključujući i Stari most, zgrade, putevi i cjelokupna infrastruktura grada bili su potpuno devastirani. Potpisivanjem Washingtonskog sporazuma 18. ožujka 1994. godine formirana je Federacija BiH (10 županija/kantona), a potpisivanjem Daytonskog mirovnog sporazuma

21. studenog 1995. okončan je rat u Bosni i Hercegovini. Mostar je po završetku rata podijeljen na 6 općina. 2004. godine visoki predstavnik Paddy Ahdowen nameće novi Statut Grada koji Mostar definira kao jedinstvenu administrativnu cjelinu bez podjele na općine. Ovaj statut je indirektno uzročio izbornu krizu u Mostaru od 2012. – 2020.

Na žalost, što zbog politike i kompliciranosti političkog sustava, što zbog velikog odliva kvalificiranog kadra, Mostar i danas ima velike infrastrukturne probleme zbog kojih je nerijetko nazivan grad slučaj! Stari Most je obnovljen 2004. Stara gradska jezgra sa Starim mostom uvrštena je na UNESCO-vu listu zaštićenih spomenika kulture svijeta 2005. godine.

Poslijeratni period donio je Mostaru nove probleme. Nekadašnji jak industrijski centar ostao je bez industrijskih postrojenja, te na kraju, 2019. godine i bez tvornice Aluminijske, nekadašnjeg simbola socijalističkog industrijskog napretka Jugoslavije, a potom najvećeg izvoznika iz Bosne i Hercegovine. Mostar je danas skoro isključivo vezan za razvoj turizma. Uz sve preduvjete i nevjerojatan rast broja posjeta i broja noćenja turista od 2012. – 2020. Godine, Mostar je očekivao novo zlatno doba razvoja. Činjenica da osim Starog mosta, Mostar obiluje i drugim privlačnim spomenicima i lokalitetima ulijevala je sigurnost kako Mostarcima tako i investitorima. Na žalost, od ožujka 2020. sve je zaustavljeno globalnom pandemijom COVID -19 koja na žalost ni godinu dana nakon izbijanja ne pokazuje znakove popuštanja.

Tako je Mostar ovoga puta zaustavljen na svom putu izrastanja u moderan europski grad ponajmanje svojom krivicom. Danas je veoma teško prognozirati kako će Mostar, opterećen svim drugim problemima, nastaviti svoj rast i razvoj.

Mostar je danas sveučilišni centar u kojem djeluju Sveučilište u Mostaru i Univerzitet Džemal Bijedić, te nekoliko privatnih fakulteta i visokoškolskih ustanova. Sa preko 25 000 studenata Mostar je treći sveučilišni grad po veličini u BiH.

Osim ovih obrazovnih ustanova, treba spomenuti i Koledž ujedinjenog svijeta (United World College) i Muzički centar Pavarotti u kojemu, između ostalog, djeluje regionalno poznata Rock Škola!

8.1 Stari grad

Stari grad Mostar se prostire dubokom dolinom rijeke Neretve. Razvio se u 15. i 16. stoljeću kao osmanski pogranični grad i tijekom austrougarskog razdoblja u 19. i 20. stoljeću. Mostar je odavno bio poznat po starim turskim kućama i Starom mostu. U sukobu devedesetih uništen je veći dio povijesne gradske jezgre i Stari most, koje je projektirao poznati arhitekt Hajrudin Mlađi. Stari most obnovljen je 2004., a mnoga zdanja u Starom gradu obnovljena su doprinosom Međunarodnog znanstvenog odbora koji je uspostavio UNESCO. Područje Starog mosta, sa svojim predosmanskim, istočnoosmanskim, mediteranskim i zapadnoeuropskim arhitektonskim značajkama, izvanredan je

primjer multikulturnog urbanog naselja. Rekonstruirani Stari most i Stari grad u Mostaru simbol su pomirenja, međunarodne suradnje i suživota različitih kulturnih, etničkih i vjerskih zajednica.

Suštinu stoljetnog kulturnog kontinuiteta predstavlja univerzalna sinteza životnih fenomena: most i njegove tvrđave - s bogatim arheološkim slojevima iz predosmanskog razdoblja, vjerskim zdanjima, stambenim zonama (mahale), oranicama, kućama, bazar, njegov javni život na ulicama i vodi. Ovdje je arhitektura predstavljala simbol tolerancije: zajednički život muslimana, kršćana i židova. Džamije, crkve i sinagoge postojale su jedna uz drugu, što ukazuje da su u ovoj regiji rimokatolički Hrvati sa svojom zapadnoeuropskom kulturom, istočno-pravoslavni Srbi s elementima bizantske kulture i sefardski Židovi nastavili živjeti zajedno s muslimanima Bošnjacima - više od četiri stoljeća. Tako je stvorena specifična regionalna arhitektura koja je iza sebe ostavila niz jedinstvenih arhitektonskih dostignuća, uglavnom skromnih fizičkih dimenzija, ali od velike važnosti za kulturnu povijest svojih ljudi. Ovaj kreativni proces proizveo je stalni protok različitih kulturnih utjecaja koji su postali više od pukog zbroja pojedinačnih doprinosnih elemenata.*

Začeci grada upravo su na mjestu gdje Radobolja utječe u Neretvu. Mostar nastaje na kontaktu dvaju različitih prirodnih sredina - jedne poljodjelske, a druge stočarske. Mostar je grad koji svoj procvat doživljava u XVI. stoljeću zahvaljujući trgovini i zanatstvu. Usprkos procvatu grad je kroz povijest ipak uglavnom stagnirao i do dolaska Austrougarske nije primjetan osobit ekonomski razvoj. Osnovni artikli koji su se izvozili iz Mostara su pastrmka i krzna kunića i vukova. Znamo također da je na cijeni vino koje se iz Mostara vozi u Bosnu gdje se i prodaje.

Tri dijela Mostara nosila su naziv po zanatima koji su dominirali u Mostaru Kazaska (tekstil i svila) čaršija, Kujundžiluk (zlato i plemeniti metali) čaršija i Tabhana (kožarska) mahala. Zanatstvo Mostara nije preraslo u manufakturu kakav je slučaj u drugim sredinama (izvan Osmanskog Carstva).

Trgovinski potencijal nije nikada do kraja razvijen, jer je Mostar ipak bio vojno-upravni grad. Trgovačka djelatnost najprije je vezana za dolaske dubrovačkih trgovaca, koji 1512.g. u Mostaru žive u svojoj koloniji.*

Karakteristično za Mostar je da on nije tipičan feudalni grad u smislu odnosa *čaršija* (mjesto gdje se obavlja trgovina i obrt,) *mahale* (naselja u kojima se živi, gradska četvrt, kvart) već se na određenim mjestima u čaršiji nalazi i mahala (cijela ili djelomična). U XVI. stoljeću u Mostaru oko Starog grada živi 8 mahala. U XVII. stoljeću nastaje još 19 i na kraju u XVIII. stoljeća Mostar broji ukupno 29 mahala!

* <https://whc.unesco.org/en/list/946/> Old Bridge Area of the Old City of Mostar:

8.2 Ostali spomenici i znamenitosti

Stari most (1566.), Ranokršćanska bazilika u Cimu (5.-6. st.); Biskupski ordinarijat (1906.); Sinagoga i jevrejsko spomen-groblje (1889. Brankovac); Kriva ćuprija (1558., Stari grad); Partizansko spomen groblje (1965.); Stara pravoslavna crkva (1834., Bjelušine); Saborna crkva Svete Trojice (1873.); Mitropolija Vladičin dvor (1908.); Katolička crkva i Franjevački samostan (1866.); Bišćevića ćošak (1635.); Kajtaž kuća (XVIII st.); Muslibegovića kuća (XIX st.); Stara gimnazija (1893.); Gradska banja (1914.); Sahat kula (1630.); Džamija Nesuh-age Vučjakovića (1564.); Koski Mehmed-pašina džamija (1617.) ; Hadži-Kurtova džamija –Tabačića (XVII. st.); Karađozbegova džamija (1557.); Tursko kupatilo - hamam (XVII. st.); Kujundžiluk (stari bazar XVI. st.); Kule Tara (Muzej Stari most) i Halebija (Muzej ratnih fotografija) (XVII. st.); Tekija Blagaj (XV. st.); Manastir Žitomislić (1566.); Hamam muzej (XVI. st.); Spomen - kuća Džemala Bijedića; Kuća Svetozara Ćorovića / Šantićeva memorijalna soba (1874.); Rondo (1897.); Most Franje Josipa/Titov most/Musala (1882.), Lučki most (1913.) i Carinski most (1917.), Vijećnica (1900.)

8.3 Festivali i ostali događaji

Mostarski sajam (travanj); Dani Matice hrvatske - Mostarsko proljeće (travanj - lipanj); Mostarska liska (travanj); Večernjakov pečat (lipanj); Mostar Summer Fest (lipanj); Mostar Blues & Rock Festival (srpanj); Skokovi sa Starog mosta (srpanj); Mostarsko ljeto (srpanj - kolovoz); Mostar Red Bull Cliff Diving (rujan); Street Arts Festival Mostar (rujan); Šantićeve večeri poezije (listopad); MOFF Mostarski filmski festival (listopad); Jesenji likovni salon (listopad); Advent u Mostaru (prosinac);

9. Čapljina

Općina i grad Čapljina (status grada dobila u travnju 2019.) smješteni su u donjem toku Neretve, gdje se planinski lanci lagano spuštaju i pretvaraju u jedinstveno lijepu i plodnu dolinu ispresijecanu s četiri rijeke: Neretvom, Trebižatom, Bregavom i Krupom. U blizini Čapljine nalazi se Park prirode Hutovo blato. Ova jedinstvena submediteranska močvara jedno je od najvećih ptičjih zimskih staništa u Europi. Osim ornitološkog, Hutovo Blato ima iznimnu ihtiotiološku i biološku vrijednost. U sklopu parka prirode nalazi se motel Karaotok sa restoranom i smještajnim kapacitetima.

Površina općine Čapljina je 274 km². Popisom stanovništva iz 2013. utvrđeno je da na teritoriji Čapljine ima 26 157 stanovnika, dok sam grad ima 7 500. Čapljina leži na 10 m nadmorske visine.

Čapljina je važno prometno čvorište. Osim magistralnog puta M-17 i željeznice koji spajaju Bosnu i Hercegovinu sa Jadranskom obalom i Hrvatskom, Čapljina povezuje i istočnu i zapadnu Hercegovinu.

Ovakav položaj omogućava rast i razvoj grada. Osim velikog potencijala u razvoju svih vrsta poljoprivredne proizvodnje, Čapljina, prije svega ima možda najveći potencijal za razvoj u turizmu. Položaj, bogatstvo vode, plodna zemlja i blaga klima od davnina su privlačili ljude koji su na ovim područjima živjeli još od brončanog doba. U rimskom dobu ovaj kraj bio na važnoj rimskoj prometnici. Italski kolonisti su se relativno rano doselili u šire područje Narone, gdje su se organizirali u konvent rimskih građana. Na lokalitetu Nerezi kod Tasovčića nađen je spomenik posvećen Oktavijanu datiran u 36/35. pr. Kr. , kao svjedočanstvo da su stanovnici područja donje Neretve bili vjerni i pouzdani Rimskom Carstvu. Cesta Salona – Narona – Leusinium – Scodra bila je dionica velike prometnice od Akvileje do Carigrada, a prolazila je kroz Dalmaciju preko Hercegovine. Od Čapljine je vodila preko Stoca – Diluntum do Pareža (potopljen u Bilećkom jezeru) – Leusinium, i dalje preko Crne Gore u Skadar. Od vicinalnih cesta (viae vicinales) koji su povezivali manja mjesta, naselja i rudnike, jedan pravac je iz Narone išao u unutrašnjost Bosne i to Narona – Čapljina – dolina Neretve do Bijelog Polja – Nevesinjsko polje – Boračko jezero – Konjic – Ivan-planina – Sarajevsko polje – Romanija – Drinjača – dolina Drine do Save. Prema istoku je dalje vodila cesta pravcem Narona – Čapljina – Klepci – Stolac – Gradac – Mosko – Panik. U 3.st. djelovala je figlina (radionica) za proizvodnju opeka i crijepa u Čapljini. U Mogorjelu kod Čapljine je bio kasnoantički refugij. Tu je u 4. stoljeću na ruševinama rimske vile izgrađena rimska utvrda *castrum* pravilne osnove s kulama na uglovima. Na naronskoj teritoriji proizvodilo se maslinovo ulje. Ostaci uljare (torkulara) u Mogorjelu jedinstven su nalaz u BiH. I u dolini Bregave je u posljednjim stoljećima starog vijeka vinogradarstvo bilo značajna privredna grana. U Višićima kod Čapljine su u ruševinama vile suburbane pronađeni ostaci tiješka (presa) s velikim količinama keramike. Na temelju tradicije ranijeg keltskog i rimskog lončarstva počela je i lokalna keramičarska proizvodnja, a u Višićima se keramika proizvodila u nizu malih odaja koje su se nalazile okolo rimskog bunara.

Prvi se put ime Čapljina spominje 1632. godine kao selo koje je pripadalo Mostarskom kadiluku. Između 1782. i 1880. pripadala je Počitelju, a skupa s njim Stocu, te od 1878. Austro-Ugarskoj. 1885. je izgrađena željeznička pruga koja je prošla kroz Čapljinu, nakon koje se Čapljina gospodarski uzdiže. Godina 1880. ishodište je duhanske industrije u Hercegovini. Car Franjo Josip uveo je monopolski zakon o duhanu i izdao naredbu o izgradnji tvornica duhana u Mostaru i Sarajevu, te otkupnih ureda u Ljubuškom, Stocu, Mostaru i Trebinju. Duhanske stanice bile su žila kucavica gospodarstva i preživljavanja na krškom hercegovačkom tlu. Duhan je bio simbol najvažnije gospodarske djelatnosti u Hercegovini. U periodu Kraljevine SHS/Jugoslavije u Čapljini nije zabilježen značajan gospodarski ili bilo koji dugi napredak. Čapljina je grad u kojem je 8. travnja 1941., samo dva dana nakon travanjskih napada na Beograd, proglašena NDH, čija je dominacija uz Talijane do 1943. i Nijemce do 1944. obilježila Drugi svjetski rat.

U periodu nakon Drugog svjetskog rata u Čapljini je osnovana Tvornica keksa i vafla Lasta (1952.), duhanska stanica i tvornica trikotaže.

Od 80-tih godina prošlog stoljeća Čapljina se počinje pozicionirati u turizmu. Danas je Čapljina grad koji svojom ponudom spada u sam vrh BiH turističke ponude.

Ovaj izuzetno atraktivan grad sa širokim ulicama, prekrasnim pločnicima i drvoredima, cvijećem na svakom koraku obiljem sunca i rijekama nudi za svakog ponešto.

Gostima koji žele istraživati i učiti o povijesti dovoljno je reći da su se ovdje smjenjivali Stari Grci, Iliri, Rimljani, Mlečani, Turci, a sa Austro-Ugarskom skoro sve nacionalnosti ovog golemog carstva. Sve ove kulture ostavile su svoj trag.

Čapljina svoju prepoznatljivost u svijetu turizma može graditi na nekoliko lokaliteta: kasno antička vila Mogorjelo kao iznimno vrijedan kulturno-povijesni spomenik, Gabela, posebno vrijedan arheološki lokalitet koji na žalost nikada do kraja nije u potpunosti istražen, jedinstvena urbana cjelina Počitelj, Kameni most na rijeci Bregavi, Desilo itd.

Neretva je glavna arterija cijele Hercegovine koja sa ostalim rijekama (Trebižat, Bregava i Krupa) te obiljem sunca pretvara Čapljinu u mediteranske vrtove bez pravog takmaca u okolici!

Park prirode Hutovo Blato odličan je komplement razvoja turizma u Čapljini.

Na kraju, nemojmo zaboraviti i jedinstveni ljetnji karneval koji se svake godine održava u Čapljini. Ovaj karneval, jedinstven po mnogo čemu, još uvijek nije dovoljno marketinški obrađen kako bi privukao veći broj (stranih) gostiju u Čapljinu tijekom festivala!

Osim karnevala vrijeme je da čapljinci prepoznaju veliki potencijal Puhačkog orkestra (limene glazbe) koji u Trebižatu kontinuirano djeluje još od 1926. g.

Sve gore navedeno upućuje na veliki potencijal u turizmu budućnosti. Svijet se, pa tako i turizam, mijenja. Stvaraju se novi trendovi i traže nove ponude. Čapljina upravo u novim trendovima ima veliku šansu. Nova turistička ponuda bazirana je na aktivnostima u i oko prirode. Čapljinu krasi 4 rijeke na kojima se može nuditi atraktivan *wild swimming* (plivanje u rijeci), vožnja kajaka, kanua, šetnje prirodom, branje ljekovitog bilja, i na kraju biciklizam. Kroz Čapljinu prolazi Ćiro staza, trenutačno možda najinteresantniji proizvod u zemlji i u regionu.

Ako na sve pobrojano dodamo čapljinske vinarije i izvrsnu gastro ponudu, blizinu Jadranskog mora, Međugorja, Mostara, Stoca, Trebinja i Sarajeva, onda je pred nama savršena destinacija za početak istraživanja Hercegovine i susjednih regiona!

9.1 Počitelj

Srednjovjekovni grad Počitelj, smješten uz magistralni put M17, 3 km sjeverno od Čapljine razvio se oko tvrđave koju je sagradio Tvrtko I Kotromanić 1383. Prvi put se spominje u pisanim dokumentima u XV st. kao sjedište župe Dubrava.

Mjesto je dodatno utvrđeno u svrhu obrane od osvajanja Turaka. Ugarsko-hrvatski kralj Matijaš Korvin, zajedno s lokalnim plemstvom utvrđuje Počitelj uz novčanu potporu Dubrovačke Republike. Turci osvajaju Počitelj 1471. godine, kada postaje sjedište kapetanije. Mletačkim osvajanjem Gabele 1694. godine, dotadašnju ulogu pograničnog centra, koju je imala Gabela, preuzima Počitelj i zadržava je do 19. stoljeća.

Za vrijeme Turske, zbog svoje strateške važnosti, Počitelj nastavlja svoj razvitak i dobija danas prepoznatljivi mediteransko orijentalni izgled!

Spomenici i znamenitosti: Počiteljska utvrda (15.-18. st.); Hadži Alijina džamija (1563.); Šišman Ibrahim-pašina medresa (XVII. st.); Hamam (XVII. st.); Sahat-kula (1664.); Šišman Ibrahim-pašin han (1655.); Kuća Gavrankapetanovića (XVI. st.) od 1964. umjetnička kolonija.

9.2 Mogorjelo

Mogorjelo (nacionalni spomenik od 2002.) udaljeno samo 1 km južno od Čapljine, najvrijedniji je spomenik kulture iz rimskog doba s početka IV. st. (kasna antička arhitektura). U sklopu vile nalaze se ostaci stare vile iz I. stoljeća koja je spaljena u III stoljeću. Imala je mlin, pekaru, proizvodnju maslinova ulja i kovačnicu. Goti su vjerojatno uništili vilu tijekom njihove invazije početkom V. stoljeća.

Mogorjelo je opskrbljivalo rimski grad Naronu i vjerojatno služilo u obrani grada i okolice.

Građevina je otkopana između 1889. i 1903. godine, a u narednim godinama je i konzervirana.

U 1. stoljeću je tu postojalo poljoprivredno imanje (Villa Rustica Fructuaria) sa zgradama za stanovanje, skladištima za dobra i napravama za preradu poljoprivrednih proizvoda (na osojnoj strani su izgrađene staje, mlinovi, pekarna, uljara i kovačnica).

U 4. st. na ovom mjestu je osnovan Dominium (veliko državno imanje). Vila se ograđuje velikim zidom i nastaje rimska utvrda – Castrum, poput Dioklecijanove palače u Splitu. S prodorom prvih barbara u Rimsko Carstvo, njeni uglovi i ulazi pojačavaju se isturenim tornjevima. Zapadni Goti su početkom V. st. provalili u Dalmaciju i razorili vilu na Mogorjelu. Dvije bazilike i jedna stambena zgrada izgrađene krajem V. st. razorene su tijekom ranog srednjeg vijeka.

U blizini Mogorjela djeluje konjički klub sa školom jahanja i restoran u kojem turisti mogu objedovati.

9.3 Ostali spomenici i znamenitosti

Park prirode Hutovo blato; Arheološko nalazište Gabela; Kameni most na Bregavi (1517.g.); Desilo – podvodni arheološki lokalitet; Spomenici: kralju Tomislavu; hrvatskoj slobodi; čaplji; Ivi Dulčiću.

9.4 Festivali i ostali događaji

FECC/Međunarodni ljetnji festival (srpanj); Uštipak fest (rujan); Pustolovna utrka (listopad).

10. Stolac

Smješten u dolini rijeke Bregave, ispod planine Hrgud, na jugoistoku Bosne i Hercegovine, Stolac je jedno od najstarijih naseljenih mjesta u državi. Površina općine Stolac je 286 *km*². Popisom stanovništva iz 2013. utvrđeno je da na teritoriju općine ima 14 889 stanovnika, dok samo mjesto ima 3 816. Stolac leži na 115 m nadmorske visine. Pripada mediteranskom klimatskom pojasu i jedan je od najsunčanijih gradova regiona sa prosječnih 6,4 sunčanih sati dnevno.

Stolačko područje je svojom blagom klimom, dobrom vodom, pitomim i skladnim krajolikom privlačilo ljude od prapovijesnih vremena. Iliri i grčki pomorci, rimski patriciji, istočnogotski osvajači, slavenski velikodostojnici, osmanski plemići, mletačke vojskovođe, austrougarski namjesnici, te mnogi poklonici sunca, svježine rijeke Bregave, kulturno povijesnih spomenika i tajnovitih poruka iz proteklih stoljeća, ostavili su ovdje svoj trag: gradine i grobove, imena na pločama-poruke za one koji će za njima doći.

Stanovništvo ovog područja od davnina je poznato po pčelarstvu, uzgoju stoke i poljoprivredi. Sve do 70-tih godina prošlog stoljeća Stolac je bio poljoprivredni kraj. 70-tih godina Stolac doživljava snažnu industrijalizaciju i u samom mjestu podiže se niz fabrika i poduzeća. Ipak i nakon industrijalizacije, jedan od glavnih proizvoda u ovom kraju je uzgajanje duhana koje gubi na značaju tek krajem 90-tih godina prošlog stoljeća.

Danas primat u poljoprivredi preuzima proizvodnja autohtonih sorti Žilavke i Blatine od kojih se dobijaju izvrsna istoimena vina. Na visoravni Dubrave i u Vidovu polju skoro svakodnevno niču novi vinogradi Žilavke i Blatine, uz primjenu najnovijih načina uzgoja grožđa (tzv. kap po kap)

Osim proizvodnje grožđa i vina ponovo se sade masline i razne vrste aromatičnog bilja (ruzmarin, smilje). Stolac je grad koji se sporo oporavlja nakon rata 90-tih godina prošlog stoljeća. Industrije gotovo da i nema. No, duga povijest ovog grada, njegova ljepota, povoljna klima i kulturni i nacionalni spomenici uz nekropole na Radimlji i Boljunima nude pretpostavke za razvoj turizma. Položaj Stoca u odnosu na Mostar, Sarajevo, jedini grad na obali Jadrana Neum, Čapljinu, Međugorje, Trebinje i Dubrovnik dovoljan je razlog za vjeru u bolju budućnost u turizmu.

Stolac je prostor s najduljom i najraskošnijom poviješću gradskog života u Bosni i Hercegovini. Spada u malu skupinu balkanskih prostora na kojima su sačuvana materijalna svjedočenja o urbanim oblicima života kroz razdoblje dugo preko 3.500 godina, koliko su stari posljednji poznati nalazi ilirskog grada Daorsona.

Kontinuitet prisutnosti ljudske zajednice na prostoru Stoca seže 16.000 godina u prošlost. Da je zainteresiranost za život na ovom prostoru postojala još od najstarijih vremena, svjedoče nam mjesta

koja ga okružuju: pećina Badanj - paleolitsko stanište, utvrđeni ilirski grad Daorson sa svojim kirkopskim zidinama, poznate nekropole stećaka na Radimlji, Boljunima, Rotimlji i Vidoštaku kao i tvrđava Starog grada u samom centru Stoca.

Najstariji naziv Stoca koji sa sigurnošću možemo zabilježiti je Daorsoi, odnosno Daorson, ilirski megalitski grad u selu Ošanjićima povrh Stoca (IV.-III. st. pr. Kr.). Slijedi rimski municipij Diluntum, zatim castrum Vidoskij i loco dicto Stolaz, pa Vidosich, Vidoski grad, osmansko Ilce i Ilstolce, potom Vidoska i konačno Stolac u XV. st. (1420. g.).

Do dolaska turaka Stolac je dio Humske zemlje u sastavu kraljevine Bosne. Iako pripada kraljevini Bosni iako ovim područjem gotovo samostalno vlada obitelj Kosača. Nakon stoljeća osmanskih stalnih napada i povremenih upada, slomljena je srednjovjekovna bosanska država, te humska zemlja hercega Stjepana.

Stolac je pao pod tursku vlast 13. lipnja 1465. godine. 1519. podignuta je džamija (careva, Sultan Selimova, čaršijska džamija), ispred koje je šadrvan s osam česmi. Turska carevina uvodi timarsko-spahijski sustav i suvereno vlada naredna 4 stoljeća. Posljedica toga je odraz u umjetnosti i kulturi, u kojima se izmiješao sredozemni (dubrovački, romanika), izvorni domaći i orijentalni izraz, pa se u Stocu i okolici takvi elementi isprepleću u arhitekturi. U 17. stoljeću je zabilježeno pravo obilje vodenica u Stocu i okolici. Evlija Čelebija je zabilježio 10 vodenica u Dolu na Bregavi, a Memibegović "180 mlinskih kolesa" na rijeci "Bigavi" koja teče kroz Stolac.

1663. g. Mlečani su bez uspjeha pokušali zauzeti Stolac. Stolac tog vremena prostire se na lijevoj obali Bregave, padinama Križevca i Komanjeg brda. Naselje je postupno preraslo u kasabu a upravna uloga mu je narasla i postao je sjedištem kadiluka. U putopisu Evlije Čelebije Stolac je opisan kao lijepa kasabica sa džamijom i tri mesdžida, dvadeset dućana, han i malo javno kupatilo (hamam). Rezidencijalni dio činilo je 280 kuća "pokrivenih pločom" s vrtovima, vinogradima i svojim vodama. U drugoj polovici 17. stoljeća osmanska je država u uzmaku i prisiljena je pojačavati obrambenu infrastrukturu. Proširili su Vidošku tvrđavu poslije Karlovačkog mira 1699., čime je postala jedna od najvećih utvrda u Hercegovini: snažne bedeme debele dva metra, 13 kula, nekoliko stambenih i gospodarskih zgrada. Grad je popravljen i proširen. Dobio je gradsku upravu kojoj je na čelu dizdar. Stolačka čaršija imala je tržnicu (tepu), a u to vrijeme je još jedino Mostar imao tepu.

U periodu od 1663. – 1795., nakon Kandijskog i Bečkog rata, Mlečani su pokušali osvojiti Stolac ukupno 8 puta, no svaki put bezuspješno. Od 1706. uspostavljena je Vidoška (stolačka) kapetanija kojom upravljaju stolački kapetani Šarići. 1761. godine gradski kapetani postaju Rizvanbegovići, sve do 1835. kad je ukinut kapetanijski sustav. U vrijeme kada je Ali-paša Rizvanbegović (1833.-1851.) hercegovački vezir, Stolac i Hercegovina bilježe snažniji gospodarski napredak.

1830. godine, na putovanju za Jeruzalem, u naselju Krajšina zapadno od Stoca umro je sarajevski rabin, Moše Danon. Po odredbama oporuke ovdje je i pokopan 1830. godine. Tako je ovo mjesto postalo jedno od židovskih svetišta, drugo po važnosti hodočasničko mjesto za židove iz cijelog svijeta.

1832. godine, u Velikom bosanskom ustanku vojska Husein-kapetana Gradaševića uzaludno je opsjedala Stolac. Zbog držanja različitih strana u tom ustanku izbio je na ovom prostoru rat već od ranije zavađene braće, paše Hercegovačkog pašaluka Ali-bega i kapetana Hutovske kapetanije Hadži Mehmed-beg Rizvanbegovića. 1835. g. su ukinute pozicije kapetana i dizdara.

U 19.stoljeću počinje poticana sadnja mediteranskih kultura. 1863. godine osnovana je stolačka župa. 1870. godine, nešto prije ustanka, podignuta je pravoslavna crkva sa zvonikom s rozetom okruženom reljefima šestokrake zvijezde. 1875. godine izbio je ustanak Hrvata koje je predvodio don Ivan Musić, pa zatim Srba, nakon čega je po Berlinskom kongresu 1878. godine Austro-Ugarska dobila mandat zauzeti BiH.

Austrougarskim zaposjedanjem BiH (žestok otpor zaposjedanju upravo je u Stocu), kolovoza 1878. uspostavljena je austrougarska uprava, a osmanske se institucije gase. Iz osmanskih vremena Stolac je izišao kao obična zaostala orijentalna kasaba. Austro-Ugarska je civilizacijski i infrastrukturno izdigla Stolac i preko noći od njega napravila europski grad. Stolac postaje sjedište kotara u Mostarskom okrugu. 1880. sagrađena je ambulanta, a ljekarna 1882. godine. U periodu od 1880. do 1884. Austro-Ugarska je podigla školu. 1885. godine je otvorena duhanska otkupna postaja. 1888. godine nadograđena je srednjovjekovna Vidoška tvrđava. Sagrađene su banke, zgrada kotarskog ureda. 1908. sagrađeno je prvo Gradsko kupatilo u Hercegovini. Od 1892. do 1897. g. napravljena je bolnica za koštano-zglobna oboljenja. Ova bolnica bila je tada najpoznatija stolačka institucija, dijelom i zbog izvrsne klime za liječenje. Bolnica je bila opremljena najsuvremenijom opremom, s najboljim liječničkim kadrom. 1896. podignuta je Kreševačka ćuprija. 1902. je godine pod nadzorom arhitekta Josipa Vancaša podignuta katolička crkva sv. Ilije Proroka (zvonik 1912). 1908. godine Stolac je dobio vodovod. Privilegirana zemaljska banka za Bosnu i Hercegovinu kolovoza iste 1908. otvorila je svoju agenturu radi prodaje duhana na veliko. Pred Prvi svjetski rat Stolac je imao tri nacionalne banke i tri nacionalna kulturno-umjetnička društva: hrvatski Napredak, muslimanski Gajret i srpsko društvo Prosvjeta.

U Kraljevini SHS (od 1929. Kraljevina Jugoslavija) Stolac je dio Stolačkog kotara sa identičnim upravnim granicama kao u vrijeme Austro-Ugarske. Potom pripada Mostarskoj oblasti, Zetskoj banovini, nakon čega Stolački kotar postaje dio Primorske banovine. 1939. godine Stolac je ušao u sastav Banovine Hrvatske. U periodu između dva svjetska rata Stolac, kao i cijela Hercegovina, ekonomski stagnira.

Padom Kraljevine Jugoslavije Stolac postaje dio NDH (Nezavisna Država Hrvatska), sjedište kotarske oblasti unutar Velike župe Dubrave. Drugi svjetski rat je donio razaranja i nacionalnu netrepeljivost. Stolac je do kapitulacije Italije 1943. bio pod talijanskom, a potom pod njemačkom upravom.

Tijekom Drugog svjetskog rata Stolac je ostao bez mnogih znamenitosti. Uništena je džamija Ismail Kapetana Šarića, džamija Hadži Alije Hadžisalihovića, pravoslavna crkva iz 1870. god, Džamija sultana Selima iz 1519. zapaljena i srušena, nadovezuju se i drugi spomenici, Silahar Jusuf paše hamam, kuća Ali-paše Rizvanbegovića, Stara kuća (Mujina), Đulhanimina kuća, mezarje, biblioteke... Stolac kao poznat poljoprivredni kraj doživljava punu industrijalizaciju 70-tih godina prošlog stoljeća. U tom periodu izgrađena je zgrada osnovne škole, društveni dom i kino-dvorana. Sredinom 1980-ih izgrađeni su most u središtu grada, robna kuća Stočanka, hotel Bregava (arh. Zlatko Ugljen), gradska kavana, zgrada srednjoškolskog centra, sportska dvorana, dječji vrtić i autobusni kolodvor. Glavnina novih građevina izgledom je pratila povijesnu tradiciju i građevinski identitet grada. Pred raspad Jugoslavije 90-tih godina prošlog stoljeća Stolac ima preko 7000 radnika u raznim poduzećima i tvornicama koje u njemu djeluju.

Stolac je ponovo 90-tih godina grad stradanja. Međunacionalna netrepeljivost, čije korijene treba tražiti u Drugom svjetskom ratu i poslijeratnom periodu, nije Stocu donijela ništa drugo osim teškog poslijeratnog oporavka i defakto podijeljenog grada na dvije nacionalne zajednice. Stolac je u privatizaciji poslije završetka rata privredno potpuno uništen! Osim poljoprivrede koja se prilagođava novim trendovima i proizvodnji i ponudi turizam je jedina industrija koja može donijeti napredak.

Grad muzej, Oaza u kamenu, kako ga mnogi zovu, te grad u kojem su snimani filmovi i TV serije ima sve preduvjete za ozbiljan nastup na turističkom tržištu ne samo u regionu, već i šire.

Ljubitelji povijesti i arheologije naći će nevjerojatan broj lokaliteta koje mogu posjetiti ili istražiti. Bregava nudi mogućnost *wild swimminga* na nekoliko lokacija, nedavno uključivanje Stoca na Ćirinu stazu omogućava biciklističke ture ne samo slijedeći Ćiro stazu. Stolačko okruženje nudi i mogućnost branja ljekovitog bilja, obilaske gomila i nekropola od kojih su Radimlja i Boljuni na UNESCO-voj listi zaštićenih spomenika. Spajanje Stoca sa Neumom novom modernom brzom cestom omogućit će ne samo izlete turistima iz Neuma u Stolac već i odmor u Stocu turistima kojima ljetovanje na moru nije prioritet. Prostor između Stoca i Neuma tek očekuje ekspanzija u izgradnji etno sela, kampova, glamp hotela, benzinskih crpki i svega što moderni turisti očekuju ili traže na svojim putovanjima. Sve ovo nužno mora pratiti povećanje smještajnih kapaciteta u samom gradu jer je trenutni broj nedovoljan za sve koji bi trebali itekako biti zainteresirani za Stolac kao destinaciju novih turističkih trendova.

10.1 Nekropola Radimlja

Nekropola Radimlja najpoznatija je nekropola Hercegovine. Nalazi se u Vidovu polju, 3 km zapadno od Stoca, na putu Čapljina - Stolac. Po brojnosti primjeraka, raznovrsnosti i zastupljenosti svih osnovnih oblika, relativno visokoj umjetničkoj kvaliteti izrade, bogatstvu plastičnih dekoracija, reljefnih predstava i natpisa, kao i svom neobičnom položaju i dostupnosti, nekropola Radimlja spada u najvrijednije spomenike srednjovjekovlja u BiH. Radimlja spada u red najukrašenijih nekropola u BiH. Zahvaljujući relativno visokoj umjetničkoj kvaliteti izrade, spada među nekoliko najvrijednijih i najznačajnijih nekropola stećaka uopće.

Nekropola je nastala krajem XIV st. a posljednji stećci su klesani početkom XVI. st. Nekropola se vezuje za feudalne pravoslavne obitelji Hrabren-Miloradović i Miloradović-Stjepanović.

Nekropola se sastoji od 133 stećka, od kojih 37 ima oblik ploče, 60 sanduka, 33 sljemenjaka i 3 u obliku križa.

Stećci su ukrašeni niskim reljefima ili urezivanjem, ili kombinacijom ova dva klesanja, a najljepše ukrašeni oblici su sljemenjaci i visoki sanduci. Među dekorativnim motivima ističu se povijene trolisne lozice i tordirane vrpce, te motivi simboličnog značenja kao što su sunce (krug), zvijezde i polumjesec. Brojni su i motivi križa, štita, mača i luka sa strijelom. Prikazi životinja su zastupljeni na nekoliko stećaka, dok nekropola obiluje figuralnim prikazima među kojima se ističu muške figure s visoko podignutom rukom. Pored njih mogu se naći i prikazi viteških dvoboja, lova i plesa (kolo), trolist, ljudske figure, riba i dr.

Na pet stećaka se nalaze epitafi na bosanici u kojima se spominju Radoje iz obitelji Miloradović-Stjepanović, te Radoje Vuković, Vukac Napetović, Vlačo (Vlađo) Vlahović i neki Stipan. Također se nalaze i potpisi klesara (kovača) kao što su Bolašin Bogačić, Miogost i Ratko Brativonič/Brativojevič. Nekropola Radimlja je od 2016. na UNESCO-voj listi zaštićenih spomenika svjetske baštine. Na nekropoli Radimlja se nalazi ured Javna ustanova za razvoj turizma i zaštitu kulturno-povijesnog i prirodnog naslijeđa „Radimlja“ Stolac. JU Radimlja je općinska turistička organizacija, osnovana radi stvaranja i promicanja identiteta i turističkih potencijala na razini općine, predlaganja i izvedbe promidžbenih aktivnosti u zemlji i inozemstvu od zajedničkog interesa za sve subjekte u turizmu, te podizanja razine kvalitete cjelokupne turističke ponude općine Stolac

10.2 Nekropola Boljuni

Boljuni su jedna od najznačajnijih nekropola stećaka u Bosni i Hercegovini, ali i općenito. Nalaze se u istoimenom zaseoku, koji je u sastavu sela Bjelojevići, 15 km jugozapadno od Stoca. Nekropola obiluje velikim brojem ukrašenih stećaka ali i velikim brojem stećaka sa natpisima (njih 19).

U okolici Boljuna ima tragova iz ilirskih vremena (gradina i tumuli), a nedaleko je lokalitet Crkvina, vjerojatno iz kasnoantičkog razdoblja i ostaci vjerojatno ranosrednjovjekovnog groblja.

Iako nema točnih podataka, uzima se da je nekropola nastala sredinom 14. st., a na njoj se pokapalo sve do početka 16. stoljeća. Boljunski natpisi bosanicom na stećcima su važni povijesni izvori za kulturnu povijest BiH. U njima se spominju imena sahranjenih Bogavca Taraha Boljunovića, Radića Vladisalića, Heraka i Radoslava Herakovića (koji leže „na svojoj plemenitoj”), Petra Vukića, njegova brata. Važan je grob Vlatka Vukovića Kosače, gospodara Huma i vojskovođe bosanskog kralja Tvrtka I. sa natpisom „a se leži dobri junak i čoek vlatko vuković piše semorad.”

Na nekoliko stećaka potpisao se majstor (kovač) Grubač, prepoznatljiv po svom umjetničkom izrazu i motivima, te dijaci (pisari) Semorad, Radoje i Vuk i drugi majstori (Milić, Zeliya i Dragiša). Zbog toga se smatra da su Boljuni bili važno klesarsko, tj. umjetničko središte. U prilog tomu su dva kamenoloma koja su otkrivena u blizini nekropole.

Nekropola je smještena u dolini ispod seoskih kuća i raspoređena je u dvije skupine, na rastojanju od oko 400 m. Ubraja se u veće nekropole s 269 stećaka, od kojih je 176 u obliku sanduka, 78 ploča, 12 sljemenaka i 3 krstače. Ukrašeno je 92 stećka.

Pored uobičajenih ornamentalnih motiva, kao što su uvrnute vrpce, vinova loza, ljiljani i štitovi ukrašeni rozetama, polumjesecima i sl., javljaju se brojni figurativni prizori kao što su: lov na jelene, viteški turnir, kolo (s kolovođom na jelenu), zmaj u obliku lava-guštera, konjanici i žena s djetetom. Umjetnička originalnost ovih raznovrsnih motiva pripisana je najplodnijem majstoru ukrašavanja stećaka, Grubaču, koji je na ovoj nekropoli i sahranjen. Uz njega je radio i dijak Semorad koji je najvjerojatnije sastavljao ili urezivao tekstove nadgrobnih natpisa.

10.3 Ostali spomenici i znamenitosti

Stolac na listi nacionalnih spomenika BiH ima 36 spomenika. Ovdje su ubrojani samo neki od njih: Badanj – paleolitsko naselje; Daorson; Stari grad Vidoški, Park prirode Hutovo Blato (Londža); Stambeni kompleks – Begovina; Grob Moše Danona; stolački mostovi (Inat ćuprija, Most Sare Kašiković...); Šarića kuća; stolačke džamije (Čaršijska, Ali-pašina džamija)...Kupalje (Gradsko kupatilo)....

10.4 Festivali i ostali događaji

Stolačko kulturno proljeće; Stolačka tarča - srednjovjekovni godišnji sajam (svibanj); Dani stolačkih džamija (lipanj); Smart Fest (lipanj); Stolačko ljeto (lipanj); Iskre budućnosti (srpanj); Ilindan (srpanj); Slovo Gorčina (rujan); Hercegovački plodovi Mediterana (listopad); Advent u Stocu (prosinac).

11. Ravno

Općina Ravno nalazi se na zapadnom rubu Popovog polja. Površina općine Ravno je 323 km². Popisom stanovništva iz 2013. utvrđeno je da na teritoriju općine ima 3 219 stanovnika, dok samo mjesto ima 597 stanovnika. Ravno leži na 165 m nadmorske visine.

Veliki broj spomenika materijalne kulture svjedoči o bogatoj povijesti ovoga kraja. Zemljopisna pozicija prostora općine Ravno, raznolikost terena i geološka prošlost daju teritoriju jedinstvene karakteristike. Područje općine Ravno ima značajke sredozemne klime s manjim odstupanjima.

Općina Ravno čini veliki, ruralni, očuvani prostor. Šumske površine obuhvaćaju 41 općinske površine a čak 49% prostora čine poljoprivredne površine.

Današnja poljoprivredna proizvodnja se uglavnom odvija na lokalitetu Popova polja koje predstavlja glavni poljoprivredni resurs s veoma plodnim zemljištem. Tlo Popova polja je pogodno za uzgoj različitog voća, povrća, a može se organizirati i uzgoj povrća ili cvijeća u plastenicima i staklenicima. Ratarska djelatnost može biti komercijalna ili dopunska obiteljska aktivnost. Površine pod pašnjacima ukazuju na činjenicu da je ovo područje pogodno za razvoj stočarstva, posebice ovčarstva i kozarstva, a u manjoj količini i govedarstva.

Razvoj poljoprivrede i stočarstva je imperativ razvoja područja općine Ravno. Računa se s oživljavanjem prerađivačke industrije, a velike pomake treba očekivati i u uslužnim djelatnostima. Nositelji obnove i razvoja ovih djelatnosti bit će obiteljska poljoprivredna gospodarstva i njihova interesna udruženja na razini Općine ili agro - ekoloških područja.

Turizam je za Ravno, osim poljoprivrede, najperspektivnija gospodarska grana. Ljepote krajolika, samo 10-tak kilometara udaljene od mora i jake turističke destinacije Dubrovnika i okolice, preduvjet su za razvoj turizma u ovom području. Ravno ima sve preduvjete za razvoj boravišnog, izletničkog, ruralnog, lovnog, sportsko - rekreacijskog, gastro i eno - turizma. Špilja Vjetrenica u Zavali je osobit turistički proizvod. Ona od 1952. godine predstavlja zaštićeni prirodni spomenik a od 2004. g. se nalazi na listi potencijalne UNESCO-ve svjetske baštine. Pozornost privlače srednjovjekovni grobovi u njezinu ulazu. Za razvoj Ravnog i Zavale u budućnosti veoma je važna Ćiro staza svjetske baštine koja već uveliko privlači bicikliste iz regiona i svijeta.

Za razvoj turizma osobito je značajna rodna kuća oca znastvenika Josipa Ruđera Boškovića koja se nalazi u Orahovom dolu, kao i spomenik Ruđeru Boškoviću ispred općinske zgrade u Ravnom. Položaj planirane turističke zone Ledenice, u blizini velike turističke regije Dubrovnika, ima gospodarski potencijal za razvitak turističkih sadržaja koji bi se nadopunjavali ponudom iz susjedne države.

Općini Ravno pripada Ivanica, naselje na brdu u blizini Dubrovnika, sa koje se pruža odličan pogled na cijeli grad, more i otoke. Zbog toga je Ivanica veliko gradilište u novije vrijeme. Ivanica se kroz povijest često spominjala pod imenom Carina ili Ledenice.

11.1 Pećina Vjetrenica

Mjesto po kojoj je Ravno poznato u svijetu je špilja Vjetrenica, koja se nalazi u mjestu Zavala. Vjetrenica je dobila ime po stalnom strujanju zraka kroz njezin otvor, što je posljedica izjednačavanja stalne unutrašnje i vanjske temperature. Zbog toga se vjerovalo da je špilja rezidencija mnogih vila i vilenjaka.

Vjetrenica je hidrološki aktivan protočni speleološki objekt s čak 4 vodena toka, te više desetaka manjih periodičnih tokova s podzemnim jezerima. Smještena je na samom rubu Popovog polja, 300 m istočno od centra sela Zavale, na 260 m nadmorske visine, 12 km zračne udaljenosti do Jadranskog mora.

Temperatura u špilji je konstantna, 11,5° C. S razgranatim hodnicima ispunjenim stalaktitima i stalagmitima, dužine 7.014 m i sa 135 jezeraca omeđenih kaskadama i prevlakama, špilja je pravi kraški dragulj.

Istražena dužina špilje je 6 kilometara, a pretpostavlja se da je duga oko 15 kilometara.

Vrijedi napomenuti da je Vjetrenica prva u svijetu po bioraznolikosti! Najpoznatija je svakako endemska čovječja ribica (*proteus anguinus*), stalni stanovnik špilje. Neke životinjske vrste žive samo u Vjetrenici i nigdje drugdje na svijetu (mali puž).

11.2 Manastir Zavala

Manastir Zavala posvećen je Vavedenju Presvete Bogorodice i nalazi se na početku uvale Zavala, na jugozapadnoj strani Popova polja, ispod brda Ostrog. Specifičnost arhitektonskog rješenja samostanske crkve uvjetovana je njenim položajem koji daje jasan dojam o isposničkom monaškom konaku. Vanjski dio hrama ima jednobrodnu osnovu završenu polukružnom apsidom na istoku, dok je unutrašnjost složenija. Sa sjeverne strane crkva je u špilji, dok je većina lađe i oltara na južnoj strani veće stijene. Iznad ove špilje, na oko 100 metara iznad, nalazi se još jedan ulaz u špilju koja se proteže dublje u brdo Ostrog sa vidljivim stalagmitima i stalaktitima. S druge, jugoistočne strane, u brdu iznad sela Zavala, prema selu Belenići, nalazi se tzv. „Grad u Klisuri“, odnosno kula ili tvrđava, na strmoj stijeni. Ispod kule je velika jama "Tamnica" ili "Zmajevica", a u jami se vidi špilja. U samom selu Zavala nalazi se zidana kula. Crkva u Zavali datira iz 13. stoljeća, sudeći prema pečatu iz 1271. godine. Prema narodnoj tradiciji, podrijetlo Crkve Vavedenja Presvete Bogorodice vezano je uz prvog kršćanskog cara Konstantina, koji je stigao u Zavalu, a vidjevši da je stanovništvo pobožno, odlučio je tamo sagraditi hram. Car je ikonu Majke Božje ostavio na brdu Petkovica s namjerom da mu tu podignu zadužbinu. Drugog dana pronašli su ikonu ispred ulaza u špilju, na mjestu današnje crkve.

Ikona je vraćena na prvobitno mjesto, ali se njezino čudesno preseljenje ponovilo u sljedeća dva dana, a car je shvatio da mu je sama ikona pokazala mjesto na kojem je crkva sagrađena.

Područje Zavale je staro kršćansko središte, jer su u selu Zavala, u mjestu zvanom Crkvine, pronađeni temelji dviju pravoslavnih crkava iz vremena prije crkvenog raskola, 8.-11. stoljeća (tj. iz doba bizantske i srpske vladavine). Crkve su imale osmerokutne stupove, bili trobrodne i s pletenim ukrasima u kamenu. U iskapanjima ispod crkve samostana Zavala, tijekom sanacije posljedica potresa (2000.-2002.), ispod oltarskog dijela otkriveni su stariji temelji, vjerojatno ranije, možda čak i izvorne crkve.

Prvi pisani spomen manastira Zavala je, koliko nam je poznato, iz 1514. godine. kad samostan kupuje vinograd u Orahovom dolu; prva restauracija rađena je 1587.; a crkvu je živopisno (oslikao) 1619. god. poznati slikar Georgije Mitrofanović. Ovdje je u monaški red ušao sv. Vasilije Ostroški Tvrdoški i ZavalSKI iz obližnjih Mrkonjića. Manastir je imao značajan broj poznatih duhovnika i crkvenih poglavara, kao i velik broj starih značajnih rukopisa, ikona i dragocjenosti. Za samostan Zavala napravljen je prijepis Hilendarskog Tipika Sv. Save.

Veliki dio tog duhovnog i kulturnog blaga ustaše su opljačkale i uništile tijekom Drugog svjetskog rata, kao i tijekom posljednjeg rata kada su samostanska crkva i konaci znatno oštećeni. Nedavno je uz pomoć suradnika i osnivača obnovljen manastir, freske i crkva, sve pod nadzorom i radom igumana Zavale, Vasilija.

11.3 Ostali spomenici i znamenitosti

Crkva sv. Mitra sa starim grobovima; Crkva sv. Roka; Zaplanik. Nacionalni spomenik čini prapovijesna grobna gomila (tumulus), srednjovjekovna nekropola s 30 stećaka, ostaci srednjovjekovne crkve, pravoslavna crkva posvećena svetim Apostolima Petru i Pavlu i pravoslavno groblje s 15 krstova; Muzej Zavala.

12. Zaključak

U ovom dokumentu opisane su 4 destinacije u Hercegovini koje su direktno (Mostar, Čapljina i Ravno), ili indirektno (Stolac), naslonjene na Ćiro staze svjetske baštine. To je sasvim dovoljno da se pokaže sva raskoš i potencijal koje Hercegovina ima.

Da bismo Hercegovinu (kao regiju Bosne i Hercegovine) zaista postavili u ravan sa Istrom, Toskanom ili sličnim svjetski poznatim regijama, svi skupa (ne samo turistički djelatnici) moramo insistirati na modernoj i funkcionalnoj Zračnoj luci Mostar koja je povezana sa regionalnim i europskim čvorištima. S druge strane, jednako su važne kvalitetne i moderne prometnice i prateća infrastruktura. Tek kada

budemo zadovoljili ove kriterije, Hercegovina se može pridružiti regijama koje se bore za vrh ljestvice turističke ponude. Samo u takvom okruženju će dosadašnja ulaganja u edukaciju, smještajne kapacitete, izletišta, restorane i Ćirinu stazu svjetske baštine imati potpuni smisao!

Finansira Evropska unija

Ćiro Staza svjetske baštine

NARATIV ZA TURISTIĆKE VODIĆE

Dodatak

Autor: Zlatko Papac

Mostar, ožujak/mart 2021.

Implementiraju:

Finansira Evropska unija

Ova publikacija je pripremljena kroz projekat ĆIRO Staza Svjetske baštine koji jača konkurentnost turističkog sektora na području Hercegovine. ĆIRO Staza svjetske baštine je podržan sredstvima Evropske unije (EU) i Njemačkog saveznog ministarstva za ekonomsku saradnju i razvoj (BMZ) u okviru EU4Business projekta u BiH.

Sadržaj publikacije je isključiva odgovornost Asocijacije za ekonomski razvoj REDAH i ne odražava nužno stanovišta EU ili BMZ-a.

Implementiraju:

DODATAK – KORISNE INFORMACIJE I LINKOVI

1. Najam bicikla, dijelovi i tehnička pomoć

U slučaju kvara na biciklu, ili zamjene bicikla obratiti se:

Biciklistički klub Mostar:

Web: <http://bkmostar.ba>

Email: info@bkmostar.ba

Tel: +387 63 700 904

Hercegovina Bike:

Web: <https://www.herzegovinabike.ba>

Email: info@herzegovinabike.ba

Tel:

Ciklo centar Mostar:

Web: <https://www.ciklocentar.com/>

Email: info@ciklocentar.com

Tel od 10:00 – 19:00: +387 36 316 620

Mostar X-adventures – Bike rental:

Web: <https://www.mostarxadventures.com>

Email: info@mostarxadventures.com

Tel: +387 62 240 456

Prodaja i servis bicikla Čapljina:

Web: <https://www.facebook.com/prodajaiservisbicikla>

Email: zeljkopetkovic00@gmail.com

Tel: +387 63 453 505

Turističke informacije:

Turistička zajednica HNŽ - Podružnica Mostar
Rade Bitenge br.5

Implementiraju:

Mostar

Tel: +387 36 580 275

E-mail: mostar@hercegovina.ba

Centar Turističkih Informacija – TIC Mostar

Rade Bitange 5 (Stari grad),

tel. +387 36 580 275

Web: www.hercegovina.ba

Otvoren od svibnja do lipnja: 09.00 - 12.00.

Turistička organizacija Čapljinka

Mate Bobana bb

Čapljina

Telefon: +387 36 806 123

E-mail: dragan.felto@gmail.com

Radno vrijeme: 08-16h

JU Radimlja, Stolac

Web: www.radimlja.ba

Tel: +387 36 819 043

Mail: info@radimlja.ba

Stolac X

Web: <https://stolacx.ba/centar-za-interpretaciju-kulturne-bastine/>

GPS: <https://g.page/StolacX?share>

Tel: +387 62 575 455

Email: stolacx@gmail.com

Radno vrijeme: 08:00 – 20:00

HNŽ važni telefonski brojevi:

Policija - 122; Vatrogasci - 123; Hitna pomoć - 124; Pomoć na cesti - 1282/188

2. Bike friendly standard objekti

Bosna i Hercegovina je uvela Bike friendly standard. Ispod dosadašnji popis objekata koji su prošli proces standardizacije i koji posjeduju Bike friendly standard certifikat! Ovaj popis će u budućnosti biti redovito ažuriran!

2.1 Smještaj

Implementiraju:

Hotel MontaNaro

Podveležje bb, Mostar

Denana Džih +387 61 308 230

info@hotel-montanaro.com

Gostionica Zavala (apartmani)

Ravno Zavala bb

Ana Andrić: +387 63 350 218

contact@gostionica-zavala.com

2.2 Gastro ponuda / Ugostiteljski objekti

Restoran Storia

Tasovčići bb Čapljina

Ivan Beno: +387 63 360 515

info@restoran-storia.com

Jaffa Komerc Mostar

Blagaj bb

Elma Badžak: +387 61 741 853

turist@jaffakomerc.com

Restoran MontaNaro

Podveležje bb, Mostar

Denana Džih +387 61 308 230

info@hotel-montanaro.com

2.3 Turističke agencije

JU Radimlja Stolac

Radimlja bb Stolac

Maja Lopin +387 63 492 887

info@radimlja.ba

3. Federalno ministarstvo okoliša i turizma – turistički vodiči:

<https://www.fmoit.gov.ba/bs/turizam/turistiki-vodii>

4. Zakon o osnovama bezbjednosti prometa na putevima u BiH

Implementiraju:

Zakon se može pronaći na web stranici **PARAGRAF LEX d.o.o.**:

<https://www.paragraf.ba/propisi/bih/zakon-o-osnovima-bezbjednosti-saobracaja-na-putevima-u-bosni-i-hercegovini.html>

Korisni linkovi i literatura

Wikipedija na hrvatskom jeziku: https://hr.wikipedia.org/wiki/Glavna_stranica

Wikipedija na bosanskom jeziku: https://bs.wikipedia.org/wiki/Po%C4%8Detna_strana

Wikipedija na srpskom jeziku:

https://sr.wikipedia.org/wiki/%D0%93%D0%BB%D0%B0%D0%B2%D0%BD%D0%B0_%D1%81%D1%82%D1%80%D0%B0%D0%BD%D0%B0

.

Službene stranice Grada Čapljina: <https://capljina.ba/>

Službene stranice Općine Stolac: <https://www.stolac.gov.ba/>

Službene stranice Općine Ravno: <https://ravno.gov.ba/>

*UNESCO: <https://whc.unesco.org/en/list/946/> Old Bridge Area of the Old City of Mostar:

Čavlek, N. (1998) Turooperatori i svjetski turizam. Zagreb: Tehnička knjiga

Dulčić, A., Petrić, L. (2001) Upravljanje razvojem turizma, Mate d.o.o. Zagreb,

Kušen, E. (2002) Turistička atrakcijska osnova. Zagreb: (Znanstvena edicija Instituta za turizam ; knj. 1)

Tengling, M., Blom, T., Ernfridsson, F., Nilsson, M. (2003) Turism och resor/Turizam i putovanja. Stockholm, Liber

Petrić, L. (2007) Osnove turizma. Split: Ekonomski fakultet

Skripta: Trezner, Ž., (2008) Vodjenje Turista. Karlovac

Steene, A. (2013) Turism om att sälja drömmar/Turizam o prodaji snova. Stockholm Ad libris

FMOIT, skupina autora: (2015) Priručnik za edukaciju i polaganje opšteg dijela stručnog ispita za turističke vodiče u Federaciji BiH. Sarajevo, Print team Mostar.

Implementiraju:

